

Romano džaniben

časopis romistických studií | 26. ročník | 2/2019

EDITORKA ČÍSLA:

Helena Sadílková

Seminář romistiky, Katedra středoevropských studií, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova

Na obálce:

Małgorzata Mirga-Tas | Three sisters (Tři sestry) | Akryl a textil na plátně – kombinovaná technika,
135 x 135 cm, 2017 | Foto: Marcin Tas

Obsah

Sadílková Helena

Historie a historiografie nucených sterilizací romských žen v Československu a jejich přesahu do současnosti.

Úvod k tematickému číslu Romano džaniben

5

RECENZOVANÁ ČÁST

Gwendolyn Albert

Nucené sterilizace jako projev anticikanismu:

Příklad Československa a České / Slovenské republiky

21

Claud Cahn

Historický oblouk: zjedná připravovaný zákon spravedlnost pro oběti nucené sterilizace v České republice?

43

Lada Viková

V postavení „osob nehodných reprodukce“. Dokumenty svědčící o sterilizaci Romů z protektorátu během 2. světové války

71

Maija Runcis

Sociální stát a nucená sterilizace – švédská zkušenost

107

NERECENZOVANÁ ČÁST

Štefan Ivanco

Násilné sterilizácie na Slovensku:

Dvadsať rokov odvahy a angažovanosti rómskych žien

127

Ruben Pellar, Zbyněk Andrš

Historie jedné iniciativy ze sklonku osmdesátých let:

Sterilizace romských žen a romštinářů

141

Paul Ůfner, Bert de Rooij, Zbyněk Andrš, Ruben Pellar

Odkupování plodnosti. Výzkum sterilizačních praktik týkajících se romských žen v Československu, který provedli Paul Ůfner a Bert de Rooij z pověření sdružení Vereniging Lau Mazirel a nadace Stichting Informatie over Charta 77.

Překlad zprávy z roku 1990 včetně jejích příloh.

147

Zbyněk Andrš
Rozhovor k dokumentaci sterilizací romských žen
(Chminianske Jakubovany, 1988) 217

Lada Víková
Šunen Roma so pes kerel, kajso hiros ma domuken /
Pocta skupině Čercheň z Rokycan 231

Małgorzata Mirga-Tas
Ko me som, sar andre koda saworo dogielom,
to me dadengri bući, he waś koda tengie palikieraw.../
Kdo jsem a jak jsem ke všemu dospěla,
to je zásluha mých rodičů, a proto jim za to děkuji... 239

RECENZE | ANOTACE

Claude Cahn: *Human Rights, State Sovereignty and Medical Ethics: Examining Struggles Around Coercive Sterilisation of Romani Women* (Edit Szénássy) 251

European Roma Rights Center: *Coercive and Cruel: Sterilisation and Its Consequences for Romani Women in the Czech Republic (1966-2016)* (Tomáš Reichel) 255

Zuzana Jurková: *Romští hudebníci v 21. století. Rozhovory s Olgou Fečovou, Josefem Fečem, Pavlem Dirdou a Janem Duždou / Romani music in the 21st century. Interviews with Olga Fečová, Josef Fečo, Pavel Dirda and Jan Dužda* (Lada Víková) 259

Vera Sokolova: *Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia* (Victoria Shmidt) 263

Odkupování plodnosti.

Výzkum sterilizačních praktik týkajících se romských žen v Československu, který provedli Paul Öfner a Bert de Rooij z pověření sdružení Vereniging Lau Mazirel a nadace Stichting Informatie over Charta 77. Překlad zprávy z roku 1990.¹

Na následujících stránkách přinášíme český překlad vůbec první zprávy věnované zevrubné dokumentaci a na ní založené kritice praxe sterilizací romských žen v socialistickém Československu zpracované na konci osmdesátých let a publikované v roce 1990. Z pověření nizozemských organizací sdružení Vereniging Lau Mazirel a nadace Stichting Informatie over Charta 77 ji zpracovali nizozemský novinář Paul Öfner a nizozemský právník Bert de Rooij, v úzké spolupráci s celou řadou lidí působících v Československu, zejména se Zbyněkem Andršem a Rubenem Pellarem (bližší cenné informace nejen ke vzniku celé zprávy, ale i k historii osobního zapojení obou těchto badatelů a dalších do protestu proti nuceným sterilizacím Romek v Československu viz vzpomínkové texty Zbyněka Andrše a Rubena Pellara v tomto čísle RDŽ). Významným podkladem této zprávy byla data a informace o konkrétních případech sterilizovaných Romek shromážděná právě Z. Andršem a R. Pellarem. Komentované statistické vyhodnocení těchto dat, které zpracovali zvlášť pro české země (na základě 156 zdokumentovaných případů) a pro Slovensko (na základě 123 zdokumentovaných případů) bylo publikováno spolu s textem zprávy jako její dvě přílohy. Celá zpráva pak byla dosud přístupná jen v nizozemštině a angličtině, pro čtenáře RDŽ ji nyní poprvé představujeme v celém rozsahu v češtině. Spolu s již dříve na stránkách RDŽ uveřejněným plným textem Dokumentu č. 23 Charty 77 (RDŽ 1998–2000) tato zpráva tvoří významný celek dokumentující kritický postoj určité části veřejnosti v Československu i zahraničí k přístupu uplatňovanému vůči Romům v komunistickém Československu.

Kromě textu této zprávy s laskavým svolením Zbyněka Andrše publikujeme jako doplnění i jeden z výzkumných rozhovorů dokumentujících případy sterilizace, který Z. Andrš vedl v létě roku 1988 v Chminianských Jakobovanech. Právě tyto rozhovory

1 Jak citovat: Öfner, P., de Rooij, B., Andrš, Z., Pellar, R. 2019. Odkupování plodnosti. Výzkum sterilizačních praktik týkajících se romských žen v Československu, který provedli Paul Öfner a Bert de Rooij z pověření sdružení Vereniging Lau Mazirel a nadace Stichting Informatie over Charta 77. Překlad zprávy z roku 1990. *Romano džaniben* 26 (2): 147–215.

se ženami, které sterilizaci podstoupily, tvořily jádro celé dokumentace, na základě které pak nizozemská zpráva a další kritické protestní texty vznikly. Na tomto místě bych ráda poděkovala právě Zbyňkovi Andršovi a Rubenu Pellarovi za spolupráci na vzniku celé části tohoto čísla RDŽ věnované prvním protestním a dokumentačním aktivitám a za poskytnutí zde publikované dokumentace, uložené v jejich osobních archívech. Ruben Pellar pak pro RDŽ celý text zprávy a její dvě přílohy přeložil.

Zpráva „Odkupování plodnosti. Výzkum sterilizačních praktik týkajících se romských žen v Československu“ je cenným dokumentem, co se týká tématu nucených sterilizací romských žen a historie aktivismu usilujícího o nápravu tohoto bezpráví. Zároveň je cenným svědectvím o dobových možnostech realizace výzkumu takto citlivého tématu. V neposlední řadě představuje také reflexi toho, co byli nizozemští autoři zprávy schopni z jim dobově dostupných zdrojů o tématu (historie) zásahů československého státu do života jeho romských občanů zjistit a jak tyto informace interpretovali. Jako celek tak představuje cenný doklad dobové sumy znalostí, způsobu uvažování a diskurzu – zejména toho kritického, ale v poznámkách a citacích i toho, který realizaci protiprávních sterilizací umožňoval.

Zprávu publikujeme jako dokument, bez detailního aktualizacího komentáře. Upozorňujeme zároveň, že některé její pasáže je nutné číst kriticky, respektive je korigovat na základě dalších dostupných informací. Týká se to zejména ve zprávě uvedeného přehledu historie československého zákonodárství upravujícího provádění sterilizací a na něj navazujících předpisů od šedesátých let 20. století do konce let osmdesátých. Tyto předpisy se týkaly jednak podoby úpravy provádění sterilizací z pohledu zdraví a zdravotnické etiky a dále vyplácení příspěvku sterilizovaným osobám spadajícího do oblasti sociálního zabezpečení. Zásadními normativními dokumenty v této oblasti jsou: zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, a směrnice Ministerstva zdravotnictví ČSR ze dne 17. prosince 1971, o provádění sterilizace; předpisy o sociálním zabezpečení z první poloviny sedmdesátých let – tedy interní dokument IV/1-8750-13.9.1973/7 Ministerstva práce a sociálních věcí z r. 1973, zákon č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení, zákon č. 129/1975 Sb., o působnosti orgánů ČSR v sociálním zabezpečení, a prováděcí vyhlášky českého Ministerstva práce a sociálních věcí č. 130/1975 Sb. k oběma zákonům; a na ně navazující pozdější předpisy z konce osmdesátých let, upravující mimo jiné výši tohoto příspěvku – zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, a na něj navazující prováděcí vyhláška Ministerstva zdravotnictví a sociálních věcí ČSR č. 152/1988 Sb., resp. její slovenská verze č. 151/1988 Sb. Všechny tyto předpisy detailně představuje ve svém stanovisku k protiprávnosti realizovaných sterilizací z roku 2005 ombudsman Motejl, který je též zasazuje do širšího právního kontextu (Závěrečné stanovisko veřejného ochránce práv ve věci sterilizací prováděných v rozporu s právem a návrhy opatření k nápravě přístupu československého státu k Romům, dostupné na: <https://eso.ochrance.cz/Nalezene/Edit/2596>), přehledně jej také shrnuje Jiřina Stolařová ve své diplomové práci *Sterilizace romských žen na území bývalého Československa* (FFUK Praha 2010, s. 56–60). V tomto čísle RDŽ se k historii

sterilizačního zákonodárství ve svých textech stručně vrací také Gwendolyn Albert a Claude Cahn, v úvodních pasážích svých studií věnovaných ovšem už dalšímu vývoji boje za uznání práva nuceně sterilizovaných romských žen na omluvu a odškodnění ze strany státu od devadesátých let dále. Stejně tak pasáž nizozemské zprávy týkající se rekapitulace historie přístupu československého státu k Romům uvádí některá tvrzení, která byla realizovaným výzkumem zpřesněna či revidována. Nepřesné jsou také informace týkající se Zbyňka Andrše (ve zprávě uváděn nesprávně jako Zdeněk Andrš) : jako „sociální kurátor pro romské obyvatelstvo“ pracoval v Praze, a ve zprávě zmíněný dvoutměsíční pobyt na Slovensku absolvoval již v roce 1986.

Zpráva samotná byla publikována v nizozemštině, její dvě přílohy, zpracované Zbyňkem Andršem a Rubenem Pellarem, v angličtině. V osobním archivu Rubena Pellara se dochovala česká a slovenská verze těchto dvou příloh, ovšem v zásadě stručnější podobě, než je jejich anglická finálně publikovaná verze. Text obou příloh tedy uvádíme v překladu z angličtiny, pasáže citující úryvky z rozhovorů se sterilizovanými ženami ovšem díky dokumentaci uložené v archivu Rubena Pellara doplňujeme o jejich původní přepis, pokud byly vedené v romštině, abychom tímto způsobem zprostředkovali jejich autentický hlas. Překlad do nizozemštiny, který dle vyjádření Rubena Pellara vznikl pod velkým časovým tlakem (podobně jako celý text zprávy), a původní romské znění rozhovorů se někdy lehce liší, celkové vyznění ale není porušeno. Pro přehlednost a usnadnění další případné práce s tímto dokumentem používáme pro označení jednotlivých opatření a institucí jejich ověřené dobové názvy, stejně tak používáme i ověřené citace částí textů ze všech českých a slovenských zdrojů, se kterými zpráva pracuje. Naopak ve zprávě použité seznamy další literatury ponecháváme v původním uvedení, s minimálními redakčními úpravami.

Helena Sadílková

Tato zpráva je výsledkem výzkumu, který provedli Paul Öfner a Bert de Rooij z pověření sdružení Vereniging Lau Mazirel (VLM) a nadace Stichting Informatie over Charta 77 (SIC-77).

Paul Öfner je nezávislý novinář a pracoval v minulosti pět let pro Romy jako tlumočnický/důvěrník. Pravidelně píše o Romech a východní Evropě. Bert de Rooij pracuje jako právník v kanceláři pro právní pomoc Buro voor Rechtshulp v Eindhoven. Studium zakončil prací „Pozice legalizovaných zahraničních cikánů v Nizozemsku z hlediska práva pobytu“ a je autorem několika publikací o příbuzných tématech. De Rooij je kromě toho členem právní komise (Juridische Commissie) sdružení Lau Mazirel.

Výzkum mimo jiné umožnily příspěvky fondu Mgr. Bekkersfonds. Několik osob z okruhu nadace Stichting Informatie over Charta 77 přeložilo nezištně texty z češtiny, za což znovu děkujeme.

Amsterdam, červen 1990

Publikace sdružení Vereniging Lau Mazirel a nadace Stichting Informatie over Charta 77.

„Ma domukhen ajsi bida, te len Romñen tel o čhura“ („Nedovolte tu špatnost, aby brali romské ženy pod nůž“)

1. Úvod

V srpnu 1988 obdrželo sdružení Vereniging Lau Mazirel (VLM) tiskovou zprávu, kterou vydala americká sekce „Mezinárodní romské unie“ (International Romani Union). V ní je Československo (ČSSR) obviňováno z realizace sterilizační kampaně zaměřené na romské ženy („cikánky“). V oběžníku předsedy Iana F. Hancocka je sdružení VLM žádáno mimo jiné o informace o těchto praktikách.

Tato obvinění nejsou nová. ČSSR byla poprvé obviněna z nátlaku na romské ženy, aby se daly sterilizovat, již na druhém Romském světovém kongresu v Ženevě (konaném ve dnech 8. až 11. dubna 1978). Na tomto kongresu byla také sterilizace romských žen v ČSSR označena za nejzávažnější exces v jinak všeobecném modelu diskriminace Romů v této zemi.

Také na uzavřeném kongresu v dubnu 1986 v Tutzingu, kterou organizovala Ústřední rada německých Sintů a Romů (Zentralrat Deutscher Sinti und Roma) údajně jeden československý účastník jen anonymně vypověděl, že je obvyklou praxí vlády jeho země, že nutí výhradně romské ženy, aby podstoupily sterilizační zákrok.

Cestu k veřejnosti nachází nespočet zpráv o této skandální praxi. Jedná se o původní informace, ale i o texty odvozené z dřívějších publikací. Zprávy nelze vždy ověřit a jsou často staršího data.

Po dvanácti letech obtížně ověřitelných zpráv a zvěstí byla sdružení VLM doručena žádost pana I. Hancocka, na základě které sdružení kontaktovalo nadaci Stichting Informatie over Charta 77 (SIC-77). Československá organizace pro lidská práva Charta 77 zveřejnila v prosinci 1978 (osm měsíců po prvních obviněních v Ženevě) Dokument č. 23. Tento dokument byl zcela věnován špatnému zacházení s Romy v ČSSR. I zde se o sterilizaci mluví jen v obecných pojmech, jedná se však o první písemný český zdroj, který má navíc vysoký kredit, co se týče spolehlivosti. Dokument má velký význam, protože se podrobně a detailně zabývá poválečnou historií Romů v ČSSR. Ukazuje, že třicet let socialismu nezměnilo nic v základním rasistickém postoji Čechů a Slováků k Romům a že osudy Romů a jejich vyhlídky do budoucna se v tomto období dramaticky zhoršily, a to jak z důvodu deprivace, tak v důsledku diskriminačních státních opatření.

Kontakty mezi SIC-77 a VLM se vyvinuly v pravidelné porady, v rámci kterých se brzy dospělo k závěru, že dosud nelze nalézt žádné nesporné důkazy o tom, zda romské ženy podstupují sterilizační zákroky, ať už pod nátlakem, či nikoliv. Vystává potřeba provést výzkum, který by existující zprávy a zvěsti ověřil. Tento výzkum nebude považovat sterilizaci romských žen za izolovaný jev, ale za velmi závažný aspekt obecné sociální deprivace a diskriminace. V případě potřeby bude výzkum proveden také na místě.

VLM považovala takový výzkum za důležitý pro řádné plnění svých úkolů. Pokud by totiž výzkum ukázal, že československé úřady porušují v přístupu k Romům lidská práva, je nutné o tom informovat veřejnost a podniknout kroky k zamezení této praxe. Sdružení musí být navíc schopno poskytovat spolehlivé informace o sociální situaci Romů v ČSSR, pokud by se jednalo o žádostech československých Romů o azyl.

Pro SIC-77 je význam takového výzkumu dokonce ještě zjevnější. Jako podpůrný výbor československé organizace pro lidská práva, Charty 77, v Nizozemsku se již od okamžiku svého vzniku zabývá výzkumem, dokumentací a zveřejňováním veškerých případů porušování lidských práv v ČSSR.

Rešerše dostupných zdrojů a výzkum na místě se uskutečnily především v roce 1988 a v prvních měsících roku 1989, tedy před politickými změnami ve východní Evropě. Přesto považujeme zveřejnění výsledků výzkumu za důležité i nyní, možná právě nyní. Doufáme, že jsme doložili, že anticikanismus, se kterým jsme se setkali, nevytvořil na prvním místě, nebo v každém případě ne výhradně, totalitní a/nebo komunistický charakter východoevropských režimů. Pro místní společnosti je (ve stejné míře) historicky zakořeněný a rozšířený rasismus vůči Romům charakteristický. Hovoříme o anticikanismu, který je, stejně jako

východoevropský antisemitismus, zakotven v místním nacionalismu do té míry, že přežil všechny ideologie, které se v této části Evropy vystřídaly.

Současná euforie ve východní Evropě má kromě svobodymilovného také silně nacionalistický náboj, kterého se musí obávat každá etnická menšina. Nová svoboda a demokratické možnosti Čechoslováků prozatím nejsou zdrojem, ze kterého by mohlo čerpat i tři až pět set tisíc Romů v ČSSR. Ilustrativní jsou v tomto směru případy násilí vůči Romům v Praze, Plzni a v severních Čechách, o kterých nedávno informovaly noviny *Volkskrant* (Volkskrant 4. 5. 1990).

Proto v kapitole „Závěry a doporučení“ vyzýváme k uznání Romů jako „národnostní menšiny“ se všemi s tím spojenými právy, k uznání a podpoře v nejširším smyslu slova zájmových organizací založených Romy a pro Romy a k zahájení zpytování svědomí, co se týče rasistického postoje československé společnosti vůči Romům.

S realizací těchto doporučení je nutné začít co nejdříve. Československá federativní republika má co dohánět a má před sebou ještě dlouhou cestu.

2. Rešerše zdrojů

A. Romové a republika

Konec první světové války znamená rozpad habsburské dvojmonarchie. Z jednoho kousku rozpadlého celku vzniká i nová Československá republika. Romové získávají zpočátku zákonný status národnostní menšiny a v důsledku toho se zakládají zvláštní „cikánské školy“ ve snaze vzdělávat a integrovat tehdejší zcela ngramotnou romskou populaci (Geerts 1990).

Ale již v roce 1927 byl přijat „zákon o potulných cikánech“, který má omezit mobilitu Romů. Kočování je povoleno pouze těm, kteří jsou registrováni na „kočovnickém listu“. Ve skutečnosti to znamená zavedení systému povolení. V některých oblastech je kočování zcela zakázáno.

V době druhé světové války rozdělili Němci republiku na Protektorát Čechy a Morava a vazalský stát Slovensko. Němci deportují devadesát pět procent z přibližně deseti tisíc českých a moravských Romů do koncentračních táborů, kde je zavraždí. Válku jich přežívá jen několik set. Z odhadovaných sto tisíc Romů ve vazalském státě Slovensko je asi tisíc zavražděno, většina z nich během razíí, které následovaly jako represálie po Slovenském národním povstání v roce 1944.

B. Romové a ČSSR

Charta 77 začíná svůj dokument č. 23 ze dne 13. prosince 1978 konstatováním, že po třiceti letech socialismu kolísá postoj občanů k Romům stále mezi lhostejností a rasismem. Politika socialistické republiky je založena na předsudcích a je plná rozporů. Ústava i řada národních zákonů a některé mezinárodní smlouvy, které

Československo ratifikovalo, zaručují základní práva jednotlivcům a určitým skupinám, včetně práva na vlastní jazyk a kulturu.

Tato práva jsou však v ČSSR Romům jako skupině upřena prostřednictvím právního triku. Ústava ČSSR rozlišuje mezi „etnickými“ a „národnostními“ menšinami. Národnostní menšiny mají zákonem založenou a chráněnou vlastní kulturní identitu s právem na vzdělání ve vlastním jazyce, etnické menšiny nikoliv. Romové jsou, co se týče počtu, v ČSSR druhou největší menšinou čítající tři až pět set tisíc osob – těsně po maďarské, ale daleko před polskou a ukrajinskou menšinou, které všechny mají postavení národnostních menšin. K Romům, stejně jako k Židům, se však stále přistupuje podle ortodoxních stalinistických názorů na „národnostní otázku“. Podle nich se etnické menšině může přiznat vlastní národní identita pouze tehdy, pokud ji lze identifikovat se specifickou územní oblastí.

Od roku 1958 považují úřady Romy za „sociálně etnickou skupinu“ s jediným důsledkem: při sčítání lidu jsou od roku 1965 počítáni jako samostatná kategorie (Kostelancik 1989). V oficiálních dokumentech se hovoří o „československých občanech cikánského původu“ nebo o „občanech, kteří žijí v důsledku zvyků vyplývajících z jiného způsobu života v minulosti v mimořádně obtížných podmínkách“ (Geerts 1990; Bartošová 1989).

Sociolog s vazbou na Ústav pro filosofii a sociologii v Praze argumentuje v jednom svém článku, že podle marxisticko-leninských zásad nelze „cikány“ považovat za národnostní menšinu, protože ani nejsou součástí nějakého národa nebo národnosti, ani nemají vlastní ekonomickou základnu, nebo jiné základní podmínky potřebné pro vlastní sociální život (Kára 1981, citováno v RFE, SR/19).

Po druhé světové válce, ale ještě před komunistickým převzetím moci v únoru 1948, bylo velké množství slovenských Romů přesídleno do průmyslových středisek a dolů v Čechách a na Moravě. Tam byl nedostatek nekvalifikovaných pracovníků. Romové jsou ubytováni v táborech na okraji průmyslových center a jsou využíváni k oživení českého a moravského průmyslu. Za tuto otrockou práci dostávají velmi nízkou odměnu.

Ministerstvo práce a sociálních věcí tyto migrační projekty podporuje do 19. května 1947. Od tohoto data Ministerstvo spravedlnosti praxi ukončuje, pravděpodobně proto, že si do Čech a na Moravu již žádné „cikány“ nepřejí importovat. V červenci 1947 se v českých zemích koná povinné sčítání „potulných cikánů a jiných tuláků práce se štítících“. Ze sčítání vyplývá – čeho se úřady již obávaly – že počet Romů tam od konce války stoupl asi o šestnáct tisíc.

Po převzetí moci komunisty v únoru 1948 zřizuje nový režim mezirezortní komisi, která se má zabývat sociálními a pracovními příležitostmi se týkajícími aspekty takzvané „cikánské otázky“. Na základě doporučení této komise byl v roce 1950 proveden výzkum „zařazování osob cikánského původu do trvalého pracovního procesu“. Ministerstvo práce a sociálních věcí o tom referuje v rozsáhlé

„Zprávě o životě Romů v ČSSR“. Jak se dalo předvídat, ze špatné socioekonomické situace, ve které se Romové nacházejí, se obviňuje stará republika a jedním dechem se z Romů dělají účastníci budoucího socialistického státu spásy: „Práce Cikány okamžitě zázračně změní“ (Kostelancik 1989).

C. Zákon č. 74/1958

V průběhu padesátých let projevují úřady stále hlasitěji znepokojení nad nepatrným spásným účinkem nové socialistické společnosti na Romy. Reagují v roce 1958 zákonem č. 74, podobným zákonu, který vstoupil v platnost v Sovětském svazu v roce 1956: „Kdo setrvává při kočovném způsobu života, přestože mu byla poskytnuta pomoc k trvalému usídlení, bude potrestán pro trestný čin odnětím svobody na šest měsíců až tři léta“.² V období od března do června 1959 byl tento zákon aplikován v celé zemi téměř výhradně na Romy, i když byl postižen i malý počet kočovných pouťových umělců.

Charta 77 nazývá realizaci zákona č. 74/1958 vlastně pogromem. Zákon měl takové negativní důsledky především proto, že ve skutečnosti je více než 95 % Romů v Československu po staletí usídleno, i když je dominantní hostitelská společnost udržuje již stejně dlouho v situaci téměř úplné segregace. Mnoho slovenských Romů hnáno chudobou opouští svá bydliště při hledání práce na kratší nebo delší dobu. Práce, která je jim nabízena, je obvykle těžká, nezdravá a špatně placená. Jen několik procent slovenských Romů patřících do skupiny Lovari si ještě stále opatřuje živobytí jako trvale cestující obchodníci s koňmi. Kdo má jako Rom při hledání práce nebo cestou za rodinou tu smůlu, že ho na jaře 1959 přistihnou ve vlaku nebo autobusu, je zařazen na seznam, je třeba mu také sejmout otisky prstů a je mu přiděleno bydliště a práce. Nezáleží na tom, zda již bydliště a práci má, a třeba i dlouho. Pro každé přemístění mimo místo bydliště určené úřady – i jen kvůli návštěvě rodiny – musí takový člověk předem požádat o povolení národní výbor obce nebo okresu, kde žije, a také národní výbor okresu, kam chce cestovat. Tyto žádosti úřady ale obvykle zamítají. Tímto způsobem jsou od sebe rodiny prostě odtrženy. Kdo se bez povolení vydá mimo určené bydliště, vystavuje se trestním ustanovením zákona č. 74/1958. Zákon je pečlivě formulován v obecných pojmech, aby se nedostal do rozporu s ústavou. Na nižších úrovních správy se však v souvislosti s ním veřejně hovoří a píše o „řešení cikánského problému“.

Zákon č. 74/1958 je dosud v platnosti. Dodnes musejí Romové v Československu, kteří se chtějí přestěhovat, žádat o povolení národní výbor. Když je žádosti vyhověno, změní národní výbor bydliště v jejich občanském průkazu. Ostatní občané takové povolení ke stěhování nepotřebují.

² Cit. dle: zákon 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob, ze dne 17. října 1958 (§ 3) – pozn. překl.

D. Nucený rozptyl

V roce 1965 byl založen „Vládní výbor pro otázky cikánského obyvatelstva“. Ten dostal jako nejdůležitější úkol koordinaci státní politiky vůči Romům.

Rovněž z roku 1965 pochází dosud platný rozkaz likvidovat „nežádoucí soustředění cikánského obyvatelstva“ v rámci programu „nuceného rozptylu“. Program je založen na vládním usnesení č. 502 z roku 1965 a je zaměřen proti asi čtrnácti tisícům slovenských romských rodin, které v současné době žijí v ghettech. Většina z těchto ghett jsou izolovaná venkovská osídlení. Většina z nich nemá elektřinu a má jen jednu studnu, která musí zásobovat vodou pět set lidí. V některých případech pochází pitná voda z blízkého potoka. Část příbytků tvoří hliněné chatrče.

Již brzy se ukazuje, že se řeší především „cikánská soustředění“ v blízkosti turistických atrakcí. V případě osady Velká Ida se vyklizení zdůvodňuje tvrzením, že osada představuje ohrožení zdraví dělníků v blízkém východoslovenském hutním závodě. Sociální podmínky a zdravotní stav těch, kteří musí žít v „nežádoucích cikánských soustředěních“, nehrají při provádění programu „nuceného rozptylu“, ať už se nazývá jakkoliv, vůbec žádnou roli. Stejně jako zákon č. 74/1958 je i tento program určen k boji proti „nežádoucí migraci Romů“ (Kostelancik 1989).

Podle plánu musí většina těchto osad zmizet. Protože se čeká na jejich demolici, nesmějí v nich být stavěny žádné nové domky ani chatrče. Tím se situace jejich obyvatel každým rokem zhoršuje (Puxon 1981).

Je to také důvod, proč mnoho Romů tato ghetta opouští a beznadějnou situaci s vysokou nezaměstnaností na Slovensku řeší hledáním práce v průmyslových městech Čech a Moravy, kde je stále nedostatek nekvalifikovaných dělníků. Ale bez nezbytných povolení tam nejsou považováni za řádné obyvatele svého nového bydliště a jsou nuceni oželeť řádné ubytování, zdravotní péči, péči o děti a ochranu odborů. Jejich osud je srovnatelný s osudem špatně placených nelegálních gastarbeiterů v západní Evropě. Vzhledem k tomu, že z jejich práce československý stát ekonomicky těží, se tato situace s přimhouřenýma očima toleruje.

Ti, kteří jsou oficiálně přemístěni, protože jejich ghetto bylo zbouráno, jsou umísťováni v moderních romských ghettech na okraji českých a moravských průmyslových měst. Tato vzdálená předměstí vznikají pod vlivem xenofobních postojů ostatních občanů vůči Romům.

Novinkou je vodovod, elektřina a normální WC, segregace zůstala.

E. Vzdělávání a výchova

I v oblasti vzdělávání je opomíjení Romů natolik systematické, že se jedná o katastrofální zaostalost. Třicet procent z nich je negramotných a pouze patnáct procent dokončilo devět let základního vzdělání; polovina procenta absolvovala střední školu.

Ve školním roce 1970/71 převedly školské úřady 20 % romských žáků do zvláštních škol pro mentálně handicapované děti, zatímco poměr pro celou ČSSR byl zhruba tři procenta. Tím je romským dětem už předem odňata možnost se dále vzdělávat prostřednictvím vyššího nebo odborného vzdělání (včetně uměleckých akademií a hudebních škol). Pokud je nám známo, neexistují v Československu s výjimkou Prahy žádné speciální romské školy a nikde se nevyučuje romština. Romské děti přijdou na českou nebo slovenskou školu, kde již začínají s jazykovým deficitem a kde jim poskytovaná látka i postoje učitelů a spolužáků dávají na vědomí, že jsou hloupí, že jsou cizí, zástupci méněcenné rasy, bez vlastního jazyka, historie nebo identity (Charta 77, 1979).

Jedná se o zaostalost, která je zaviněna především diskriminací. Romové jsou v Československu obětmi jisté formy kulturního imperialismu, v němž dominantní kultura není ochotna uznat nejdůležitější charakteristiky kultury menšiny. V důsledku toho pro Romy vzdělávání funguje jako prostředek selekce a segregace. V takovém vzdělávacím systému uspějí pouze ti žáci z menšiny, kteří jsou ochotni potlačit svou etnickou identitu; ostatní ze systému vypadnou anebo zůstanou sociálními vyždědenci. Romským dětem chybí možnost identifikace s „úspěšnými příklady“. V médiích se věnuje pozornost pouze „cikánskému problému“ a popírá se, že Romové mají svůj vlastní jazyk a kulturu (Kostelancik 1989).

Vážnou hrozbou pro romskou kulturu je velký počet romských dětí, které jsou na základě soudních rozhodnutí a proti přání svých rodičů umístěny do dětských domovů a výchovných ústavů; zjevně s cílem vystavit je výlučnému vlivu dominantní společnosti a její kultury. Z oficiální zprávy „Komise vlády Slovenské socialistické republiky pro otázky cikánských obyvatel“ zjistíme, že v roce 1986 byla jedna třetina romských předškoláků umístěna ve státních dětských domovech. Zpráva obsahuje doporučení pro zařazování „romských dětí s kriminálními sklony“ do těchto ústavů již v raném věku. Dále se ukazuje, že romské děti tvoří 57 % dětí žijících v deseti slovenských dětských domovech a ústavech pro výchovu a převýchovu (Prokop 1986/1987 – mluvčí uvedené vládní komise).

F. Pražské jaro a „normalizace“

Liberalizace Pražského jara přináší dosud nevídanou otevřenost ve všech oblastech společnosti. V tisku poprvé probíhá diskuse mezi akademiky o „cikánské otázce“. A věnuje přitom dokonce pozornost i hořkým zkušenostem samotných Romů.

Zástupci velmi malé skupiny romských intelektuálů se odvažují poprvé solidarizovat a odsuzují způsob, jakým československé úřady chtějí „cikány“ „kultivovat“ a naučit je „socialistickému způsobu života“ bez respektu k jejich vlastní tradici a identitě. Tvrdí, že to mělo pouze ten výsledek, že se útlak Romů zvýšil a prohloubila se propast odcizení mezi nimi a zbytkem populace. Určitý počet romských intelektuálů z Bratislavy s mluvčím Antonem Facunou přichází s plány na vlastní romskou organizaci. Žádají o oficiální uznání Romů jako „národnostní menšiny“ a právo se organizovat (Kostelancik 1989).

Přestože nová ústava z roku 1968 Romům postavení národnostní menšiny stále upírá, v prosinci 1968 povolilo československé ministerstvo vnitra zřízení slovenského Zvazu Cigánov-Romov. V roce 1969 je založen český Svaz Cikánů-Romů. Obě organizace dostávají širokou podporu ze strany úřadů, které nyní otevřeně uznávají, že represivní politika prováděná od roku 1958 selhala a že je to částečně kvůli nedostatečné účasti samotných Romů na plánování a určování politiky. Romské organizace zase prohlašují, že jejich úkolem je pomoci překlenout propast mezi Romy a Čechy a Slováky a že se ochotně chtějí podílet na budování socialistické společnosti. „Svaz bude maximálně vytvářet podmínky pro vyšší angažovanost Cikánů-Romů na budování a rozvoji socialismu v ČSR“ (článek 3 stanov českého Svazu Cikánů-Romů).

V letech 1969 až 1972 vzrostl počet platících členů (příspěvek činí deset korun) na dvacet tisíc. V rámci obou romských organizací působí dvě stovky amatérských hudebních skupin a třicet fotbalových klubů. Tyto dvě organizace dohromady mají celkem 25 podsekcí v nejvýznamnějších městech a krajích s celkem padesáti placenými funkcionáři. Navíc vydávají vlastní časopis: *Románo lil*.

I Romové se však stávají obětmi „normalizace“, křížové výpravy prezidenta Husáka s cílem vymazat všechny stopy, které připomínají Pražské jaro. V období od ledna do března 1973 se Ústřední výbor KSČ rozhodl vyloučit český i slovenský svaz Romů z Národní fronty. Koncem dubna 1973 bylo toto rozhodnutí provedeno proti vůli většiny členů představenstva obou organizací. To znamená faktické zrušení svazů Romů, protože podle zákona nemůže žádná organizace mimo Národní frontu existovat (Puxon 1978).

G. Sterilizační zákonodárství:

Jednostranná pozornost věnovaná romským ženám

Československý zákonodárce stanovil v záležitosti sterilizace několik norem. Tato ustanovení byla dále rozpracována na národní úrovni správními orgány Slovenska a Čech a Moravy. To vedlo k rozdlům v provádění sterilizační praxe.

Československo má zákon, jehož název v doslovném překladu zní zákon o sociálním zabezpečení. Tento zákon pochází z roku 1988 (označení: 151/1988 a/nebo 152/1988 Sb.; s největší pravděpodobností jde o označení směrnic pro České země a pro Slovensko).

Článek 35 tohoto zákona stanoví, že občan, který podstoupil zdravotní zákrok sloužící ke zlepšení životních podmínek a který rovněž slouží zájmu zdravé populace (zdraví lidu), může získat jistý finanční příspěvek.

Článek 31 uvedeného zákona stanoví, že tento příspěvek smí činit maximálně 10 000 Kčs; na základě slovenského zákonodárství tam může být vyplácen vyšší příspěvek. Některé zdroje uvádějí, že tento příspěvek na Slovensku činí maximálně 25 000 korun (ekvivalent tří čtvrtin průměrného ročního příjmu).

Z formulace druhé části textu čl. 35 vyplývá, že ve vztahu k příspěvku hovoří výhradně o případech potratu či sterilizace.

Kromě toho existuje zákon o péči o zdraví lidu (č. 20/1966) Ministerstva zdravotnictví a sociálních věcí ČSSR. Tento zákon stanoví v článku 27, že sterilizační zákrok je možno provést pouze s výslovným souhlasem dotyčné osoby. Článek 23 kromě toho zavazuje lékaře, aby pacienta informoval o charakteru a důsledku zákroku, který má být proveden.

Tento zákon blíže specifikuje směrnice pro provádění sterilizace v Českých zemích a na Slovensku (číslované 151 pro SR a 152 pro ČR), které stanoví, že sterilizace smí být provedena pouze, je-li splněno několik přísně definovaných kritérií:

1. Zákrok smí být proveden pouze se souhlasem dotyčné osoby.
2. Sterilizace je povolena pouze v případě genetických nebo lékařských (gynekologických) indikací, které indikují, že pokud operace nebude provedena, je třeba se obávat o život nebo zdraví dotyčné ženy, nebo že bude příliš zatížena společnost. To je tehdy, je-li obava, že se narodí těžce postižené děti nebo děti, které musí vyrůstat v defektních životních podmínkách.

Rozhodnutí o provedení operace připravují takzvané sterilizační komise. Pokud je sterilizace zvažována z genetických důvodů, je třeba předem požádat o stanovisko genetické komise.

V úvahu pro finanční příspěvek přicházejí pouze osoby, u nichž je zřejmé, že sterilizační zákrok není pouze v jejich vlastním zájmu, ale i v zájmu společnosti (viz druhá věta pod bodem 2).

Celá (administrativní) příprava a realizace operace je v rukou (zvláštních komisí) místních úřadů (národní výbory). Ty určují, zda má sterilizovaná osoba na finanční příspěvek nárok a jak bude příspěvek vysoký. Výše příspěvku závisí na závažnosti operace a životních podmínkách dotyčné rodiny.

Zákon a směrnice obsahují seznam lékařských nebo genetických indikací pro vhodnost sterilizačního zákroku. Z nich vyplývá, že se musí mimo jiné jednat o sterilizaci osob trpících duševním onemocněním nebo nervovou chorobou, osob, u nichž lze očekávat gynekologické komplikace, nebo které jsou nositeli vadné genetické konstituce.

Neexistují-li čistě lékařské nebo genetické indikace, je přesto možné sterilizační zákrok podstoupit, jedná-li se o ženu, která je starší než 35 let a která

má již tři nebo více dětí, nebo jestliže se jedná o ženy, které dosud nedosáhly věku 35 let, pokud porodily čtyři děti. Tato kritéria jsou zahrnuta pod gynekologickými (lékařskými) indikacemi, ale týkají se vlastně pouze antikoncepčních důvodů k podstoupení sterilizačního zákroku.

V červnu 1986 byla slovenská směrnice upravena; po tomto datu mohou být sterilizovány ženy od svého osmnáctého roku, jestliže již porodily tři nebo více dětí.

Jediný nový odkaz ke sterilizaci romských žen v pramenech, které jsme měli k dispozici, je článek, v němž se konstatuje, že jsou lékaři povzbuzováni, aby přerušili u romských žen co nejvíce těhotenství potratem a/nebo sterilizací (Ulč 1988, in RFE/srpen 1989³). Dokument č. 23 Charty 77 signalizuje, že sterilizace romských žen se provádí v plánovaném rozsahu a že v některých okresech „jsou sociální pracovníci na interních schůzích hodnoceni podle míry úspěchu, kterou měli při přemlouvání romských žen, aby se daly sterilizovat“. Dokument také podává zprávu o finančních odměnách, které se vyplácejí, aby se ženy získaly pro spolupráci. Charta 77 dochází k závěru, že úřady v ČSSR překračují článek 259 československého trestního zákoníku. Tento článek se týká zákazu genocidy a zní:

„1. Ten, kdo:

- a) v úmyslu zničit úplně nebo částečně některou rasovou, etnickou, národnostní, náboženskou, třídní nebo jinou podobnou skupinu lidí,
 - b) provede opatření směřující k tomu, aby se v takové skupině bránilo rození dětí,
 - c) násilně převádí děti z jedné takové skupiny do druhé,
- bude potrestán trestem odnětí svobody 12 až 15 let nebo trestem smrti.

2. Každý, který je spoluvinen činy v paragrafu 1, bude potrestán stejným způsobem.“

3. Předběžné vyhodnocení. Druhá fáze

Potud přehled zdrojového materiálu, který měl k dispozici spontánně vzniklý výbor Petit Comité sdružení VLM a nadace SIC-77 koncem roku 1988 / počátkem roku 1989. Na základě tohoto materiálu bylo formulováno i několik předběžných závěrů a otázek, které měly být použity jako vodítko pro druhou fázi výzkumu:

- 1) Údaje, které se týkají sterilizace romských žen, jsou zastaralé, nekompletní a ne všechny jsou ověřené nebo ověřitelné. Vyvolávají více otázek, než na které odpovídají. Jaká je situace nyní?
- 2) Na základě údajů, které máme k dispozici, se dnes nezdá nevyvratitelné, že romské ženy jsou nuceny k podstoupení sterilizačního zákroku. Jestliže tomu

3 Bibliografický odkaz na zdroj v seznamu literatury chybí – pozn. red.

tak je, je při tom úloha československých úřadů nejasná. Vydávají se ve věci určité směrnice, nebo stimulují úřady k podstoupení sterilizace jinak (nátlak)?

- 3) Z našich informací není možné odvodit, zda se v souvisejících předpisech jedná o (neoprávněné) rozlišování mezi Romy a ostatními českými občany. Přistupují k Romům ve věci sterilizace v nějakém ohledu diskriminačně tvůrci politiky nebo ti, kdo tuto politiku realizují?

Jinak řečeno: jedná se o sterilizační kampaň zaměřenou na Romy? A jestliže ano, jaké pro to existuje vysvětlení?

V rámci provedení předběžného zhodnocení situace po konzultaci zdrojového materiálu jsme učinili opatrný a předběžný závěr, „pracovní hypotézu“. Ta zní, že sterilizační praktiky signalizované v pramenech zaměřené jednostranně na Romy jsou součástí mnohem širší represivní politiky, kterou československé úřady vůči Romům provádějí již minimálně od roku 1958, a že tyto úřady otevřeně usilují o nucenou asimilaci prostřednictvím vědomého ničení kulturní a etnické identity Romů.

Petit Comité dospívá dále k závěru, že je žádoucí vyvstát otázky zodpovědět a pracovní hypotézu ověřit na základě výsledků vlastního výzkumu na místě. Výzkum se samozřejmě musí uskutečnit bez nepříjemných rizik pro informanty, kteří budou výzkumníky kontaktováni. To je jedno z omezení, které musíme při provádění hlubšího výzkumu respektovat. Další omezení vyplývá z okolnosti, že je nemožné nebo jen velmi obtížné pokoušet se o opatrný kontakt s odpovědnými instancemi s cílem získat i z této strany nějaké informace a komentáře.

Realizace výzkumu se ukládá Paulu Öfnerovi a Bertu de Rooijovi na základě jejich komplementární znalosti tématu (viz předmluva).

4. Výzkum na místě. Přípravné návštěvy v ČSSR

V období mezi listopadem 1988 a dubnem 1989 měl Paul Öfner příležitost dvakrát cestovat do ČSSR a navštívit přitom Prahu. Využil tuto příležitost k navázání kontaktů s možnými zajímavými informanty a získání aktuálních informací o sterilizačních praktikách a přístupu k Romům obecně.

Prostřednictvím sítě Charty 77 se v listopadu 1988 seznamujeme s paní Hübschmannovou; renomovanou etnografkou, která již léta publikuje o Romech v Československu a má mezi nimi mnoho přátel. Sděluje nám, že sterilizační kampaně nabývají na intenzitě. V dané chvíli vidí alarmování v zahraničí jako jediný prostředek, jak proti tomu něco udělat.

V případě sterilizací romských žen na Slovensku se často jako záminka používá lékařská indikace „duševní nestabilita“, aby se dala obejít jediná zbývající podmínka (počet dětí) a zákrok se umožnil.

Sociální pracovníky (doslova přeloženo: sociální kurátory), kteří se romské ženy často agresivním způsobem snaží přemluvit, charakterizuje

Hübschmannová jako „mírné rasisty“. Vyplácené částky jsou podle Hübschmannové nedostatečné k tomu, aby se dal skutečně začít nový život. Peníze jsou většinou ihned vyměněny za potraviny a alkohol, čímž se sestupná spirála, v níž se Romové nacházejí, jenom zrychluje. Hübschmannová zná osobně několik romských žen, které se daly sterilizovat. Z jejich příběhů vyplývá, že Romové podléhají finančnímu nátlaku teprve tehdy, když zabřednou hluboko do materiální bída. Na Slovensku, kde se sterilizační kampaň vede nejagresivněji, se úřady snaží všechno, co s těmito praktikami souvisí, udržovat v tajnosti. Většina romských osad je umístěna izolovaně a trvale je sleduje policie. Pauperizace a demoralizace v těchto osadách je tak velká, že se v každé osadě najdou lidé, kteří jsou výměnou za dobré styky s policií a za drobné výhody ochotni fungovat pro policii jako informátoři. Situaci komplikuje navíc okolnost, že jakékoli utajení zůstává v tak malém a uzavřeném společenství, kde je málo soukromí, naprostou iluzí. Hübschmannová nás odrazuje od toho, abychom se – vzhledem k postoji úřadů a z toho vyplývajících rizik pro informanty – pokoušeli výzkum na Slovensku provádět.

Koncem března 1989 se dostáváme prostřednictvím paní Hübschmannové do kontaktu s Rubenem Pellarem. Mluví romsky, stejně tak jako jeho přítel Zdeněk Andrš. Pellar a Andrš se zajímají o téma sterilizačních praktik týkajících se romských žen. Zbyněk Andrš se jako „sociální referent“ profesionálně zabýval sociální prací mezi Romy v jednom jihočeském městě. Rubena Pellara přivedl jeho zájem o jazyk Romů k tomu, že se začal zajímat také o jejich situaci.

Oba nějakou dobu shromažďovali oficiální dokumenty a publikace týkající se sterilizační politiky, jako jsou zákony a předpisy, lékařské publikace a relevantní články v novinách a časopisech. Andrš žil v létě 1988 dva měsíce v jedné romské osadě na východním Slovensku. Tam prováděl mimo jiné interview se sterilizovanými romskými ženami. Pellar a Andrš byli na počátku roku 1989 nějaký čas společně aktivní v Čechách, kde interview se sterilizovanými romskými ženami zaznamenávali na magnetofon.

Ruben Pellar projevuje ihned ochotu s námi spolupracovat a myslí si, že to platí také pro jeho kolegu Zbyňka Andrše, který není v dané chvíli přítomen. Výsledkem přípravné návštěvy je významný příslib spolupráce a soubor zajímavých textů.

Mezi těmito texty se nachází číslo kulturního týdeníku *Tvorba* (září 1988), v němž je zveřejněn článek „Cigáni“ (Romové) z pera Radka Bajgara. Významný úryvek z tohoto článku zní:

„Podle § 65 zákona č. 69/1967 Sb jsou ustanoveny při radách NV tzv. komise pro cikánskou otázku. Jeden ze tří jejich hlavních úkolů je ‚omezení nezdravé cikánské populace‘. Orgánům, které cigánskou populační explozi financují,

se částky na ni vynakládané zdají být přece jenom už příliš vysoké. Přídavky na děti uživí prakticky celou cigánskou rodinu, tak proč potom pracovat.“

A pod hlavičkou „osvěta u nezdravé cikánské populace“ čteme:

„20–60 % psychicky narušených. Spousta invalidních důchodců. Práce nelehká. Komise mají sice na své straně obrovské částky finančních nákladů [...] Cigán je tak na počtu dětí finančně zainteresován.“

O kousek dále činí autor návrh, aby se dětské přídavky vztahovaly nepřímou úměrně k počtu dětí, jako se to děje v Číně.

„V současné době se uskutečňují pokusy přimět ženy k dobrovolné sterilizaci, dokud děti nemají tolik. Odměna 2 000 Kčs byla od roku 1986 přijetím nového zákona zvýšena na 25 000 Kčs. Chytrá částka. Lákavá, na druhé straně zanedbatelná vzhledem k nákladům na jednoho cigánského obyvatele. Na jedno postižené dítě. Na patnáctičlennou rodinu, která prostě nemůže být schopná vychovat jedince, který náklady společnosti vrátí.“

(Bajgar 1988; podtržení doplněna)

Nápadné pohrdání, s nímž se v tomto článku o Romech píše, jakož i obsah článku jsou pro nás významnou indikací, že se příslušné zákony a předpisy využívají, aby se mezi Romy docílilo sterilizace ve velkém měřítku. Kromě toho se zdá, že právě ta část předpisů, které ustanovují finanční kompenzaci, má za účel vést Romy k podstoupení sterilizace.

5. Návštěva ČSSR září 1989

A. Pellarova a Andršova zpráva a reakce úřadů na ni

Od 16. do 23. září 1989 jsme navštívili ČSSR s cílem s pomocí našich kontaktních osob sami provést výzkum na místě a pokud možno provést interview a zaznamenat výpovědi svědků.

Pellar a Andrš mezitím nezůstali nečinní. Kromě velkého počtu nových interview se sterilizovanými romskými ženami vypracovali stručnou zprávu se svými zjištěními a zdůvodněnými námitkami. Tuto zprávu poslali oficiálním instancím, což bylo něco, co v té době ještě vyžadovalo velkou odvahu. Ve zprávě uváděli, že vyplácení značně vysokých finančních příspěvků romským ženám žijícím v chudobě znamená hrubé psychické ovlivňování, které je podle jejich názoru nepřijatelné. Dále na základě interview s přímými zúčastněnými konstatovali, že sterilizace byla a je propagována, aniž se zachovávají zákonné předpisy. Úryvek z jejich zprávy:

„Sociální a zdravotní problémy nejen že neřeší, ale rozmnožuje. U některých žen, které podstoupily sterilizaci, se objevily zdravotní problémy, jiné platí daň v podobě rozvrácené rodiny, u svobodných děvčat hrozí nebezpečí prostituce v důsledku nemožnosti realizovat se jako ženy a matky.

Příspěvek, poskytovaný zřejmě na základě paragrafů 31 a 35 zákona o sociálním zabezpečení, podle našeho názoru ani při nejvyšší odměně není schopen řešit ‚nepříznivé životní poměry rodiny‘. Důsledky tohoto příspěvku jsou: demoralizace všech zúčastněných, preference materiálních hodnot před etickými, která vede k neúctě k životu a rozkladu rodiny. [Ovšem:] Romové sami považují finanční úhradu za sterilizaci za přímou manipulaci a formu genocidy.“

To, co zvláště budí Pellarovo a Andršovo podezření, je rozdíl v přístupu k romským ženám a ostatním ženám, což je v rozporu s ustavením zásady rovnosti všech občanů. Proto žádají odpovědné instance ve zprávě o:

1. Okamžité zastavení poskytování příspěvků za sterilizaci obecně.
2. Propagování jiných forem antikoncepce mezi romským obyvatelstvem v kombinaci se širokou osvětovou kampaní i o různých technikách antikoncepce.
3. Změnu zákona, v níž se stanoví, že ženy smějí být sterilizovány pouze z lékařských důvodů, bez jakékoliv finanční stimulace, protože to je jediná záruka, že pacient přijme skutečně dobrovolné rozhodnutí na základě dobrých informací a bez psychické manipulace.“ (Andrš, Pellar 1989)

Andrš a Pellar zaslali svůj protest mimo jiné na ministerstva zdravotnictví a sociálních věcí jak České, tak Slovenské socialistické republiky, Červenému kříži v Praze a v Bratislavě, Ústřednímu výboru komunistické strany a nedávno úřady zřízenému, a tedy nikoliv nezávislému Výboru československé veřejnosti pro lidská práva a humanitární otázky (nazvanému podle jeho předsedy Dienstbierův výbor; nezaměňovat s Jiřím Dienstbierem, současným ministrem zahraničních věcí).

Předtím, než svoji zprávu napsali, absolvoval Pellar důvěrný rozhovor se ženou, která pracuje jako úřednice na ministerstvu zdravotnictví a sociálních věcí. Vypověděla, ostatně po záruce, že bude uváděna anonymně, že průměrně je ročně sterilizováno pět set romských žen, s nápadným vrcholem dva tisíce romských žen v roce 1988.

Reakce na zprávu přichází od vedoucí oddělení péče o rodinu a sociální péče Ministerstva zdravotnictví a sociálních věcí České socialistické republiky, paní Dr. Marie Bartošové. Vysvětluje „váženému soudruhovi Rubenu Pellarovi“ ve svém dopise z 10. května 1989 ještě jednou obsírně veškeré úpravy týkající se sterilizace a tvrdí, že „uvedené předpisy týkající se provádění sterilizace a případného přiznání finančního příspěvku se aplikují na všechny občany, bez rozlišování původu“. A dále: „V ČSR je tento příspěvek přiznáván cikánským občanům v přibližně 25 % z celkového počtu.“ Toto číslo má sloužit jako ospravedlnění a uklidnění, ale

v žádném případě tak nepůsobí, protože Romové představují v ČR pouze 1 % obyvatelstva.

Dále ve své reakci JUDr. Bartošová o romských ženách tvrdí: „Současně zatím nedokáží používat vhodné antikoncepční prostředky a samy žádají o provedení zákroku“. Její závěr zní: „Názor, že provedení sterilizace i poskytování peněžitého příspěvku je zaměřeno na cikánskou populaci, nebo že dokonce je lze chápat jako genocidium, je neopodstatněný. [...] Problematika postupné integrace občanů, kteří v důsledku návyků pramenících z odlišného způsobu života v minulosti žijí v mimořádně obtížných poměrech, je řešena zcela jinými metodami a prostředky“. Podpis: „Se soudružským pozdravem, JUDr. Marie Bartošová, ředitelka odboru“ (Bartošová 1989).

Potud odpověď ministerské úřednice, která je spoluodpovědná za sterilizační politiku v Čechách a na Moravě. Předpokládáme, že tento nezúčastněný a předem odmítavý postoj (informovala doktorka Bartošová o sterilizačním zákonodárství, které samo o sobě platí pro všechny stejně, jinak než oni dva její domnělí soudruzi?) je symptomatický pro málo kritický postoj centrálních úřadů, co se týče přístupu k Romům na straně nižších instancí a ostatních občanů. Každé jiné vysvětlení tohoto postoje musí nutně vést k závěru, že tyto úřady jsou samy do provádění cílených sterilizačních kampaní zapojeny. Opravdu nezvratné důkazy pro tuto poslední skutečnost ovšem nemáme. Obvinění vyřčené na adresu vlády ČSSR, že chybí ochota tyto praktiky na místní a/nebo okresní úrovni vyšetřit nebo odsoudit, a tudíž se proti nim nic nepodniká, je podle našeho názoru dostatečně závažné, abychom o něm podali zprávu.

V následující části se budeme zabývat realizací sterilizačních předpisů na místní a okresní úrovni.

B. Sterilizace a odpovědnost. Detailnější (tajné) směrnice?

V důsledku monolitického charakteru státu jedné strany je otázka individuální odpovědnosti nekonečnou hrou na schovávanou pro osobu stojící mimo existující struktury, která usiluje o proniknutí do této problematiky.

Instancí, která má provádět centrální zákonodárství a politiku na úrovni regionů, je národní výbor. S národním výborem mají Romové, stejně jako všichni občané, co do činnosti mimo jiné v oblastech zdravotní péče, ochrany dětí, vzdělávání a spravedlnosti.

Národní výbory existují kromě úrovně obcí také na úrovni okresní a krajské. Pod tyto národní výbory spadají výše uvedení sociální kurátoři, tj. sociální pracovníci. Udržují kontakty s občany. V obcích, krajích a okresech s relativně vyšším počtem romského obyvatelstva jsou národní výbory doplněny poradními komisemi pro „problematiku cikánů“. Tyto poradní komise vede vládní komisař a skládají se ze sociálních kurátorů, „zástupců lidu“, představitelů orgánů zabývajících se otázkami bydlení, ochranou dětí, obecným a zvláštním vzděláváním, spravedlností a zdravotní péčí.

Možná se podpora sterilizace mezi romskými ženami propaguje prostřednictvím těchto kanálů, prostřednictvím vykonavatelů lokální politiky.

Skutečnost, že na regionální úrovni existují specializované komise pro „otázky cikánů“, které se touto cílovou skupinou velmi specificky zabývají (program nuceného rozptylu, odnímání romských dětí z rodin atd.), činí pravděpodobným, vzhledem ke skutečnosti, že se masově sterilizuje, že takové komise ve velkém měřítku formují názory na možnosti sterilizace a ventilují je. Že se musí (nebo muselo) při provádění sterilizačního zákroku, co se týče Romů, jednat o určitou režii shora, vyplývá ze zprávy, která se k nám dostala v prosinci prostřednictvím D. Kenricka. V této zprávě se zmiňuje Švédka (která zůstala v anonymitě), jež uvádí, že co se týče provádění sterilizačních předpisů, byla z iniciativy centrálních orgánů v roce 1986 zorganizována dvě velká setkání pro sbor sociálních kurátorů, jedno na Slovensku a jedno v Čechách / na Moravě. Při těchto setkáních byl tento sbor údajně vyzván k podněcování svých spolupracovníků, aby romské ženy ve svých obvodech přiměli k podstoupení sterilizačního zákroku (Kenrick 1988).

Dr. H. Renner nám v dopise ze dne 9. 1. 1989 oznámil, že přední chirurg jedné české oblastní nemocnice mu potvrdil, že ženští lékaři povzbuzují romské ženy, aby se daly sterilizovat. Zda v této oblasti existují oficiální směrnice, nebyl chirurg Dr. Rennerovi schopn říci (Renner 1989). Od jednoho československého prokurátora jsme se dozvěděli, že se vydávání tajných směrnic centrálními úřady, aby se oficiální vyhlášená politika upravila v žádoucnějším smyslu, vyskytuje ve velkém rozsahu. Řekl, že je přesvědčen o tom, že tímto způsobem se specifikují i zákony formulované v obecných pojmech jako ty, které se týkají sterilizace.

Z pochopitelných důvodů chtěl hovořit anonymně: „Stejně jako existují ústní směrnice, které zabraňují trestnímu stíhání členů ‚nomenklatury‘, existují se vši pravděpodobností také tajné směrnice na podporu sterilizace romských žen.“ Dále nám tento prokurátor sdělil, že v Čechách a na Moravě na jedné straně a na Slovensku na straně druhé existují vlastní směrnice týkající se provádění zákonných opatření.

Při srovnání interview, která jsme provedli s našimi kontaktními osobami, dospíváme, stejně jako Andrš a Pellar, k závěru, že situace, v nichž se Romové v obecném smyslu nacházejí, jakož i dopady sterilizační kampaně konkrétně, musí být na Slovensku mnohem horší než v Čechách a na Moravě.

Andrš a Pellar naopak nenalezli žádné indikace, které by opravňovaly k domněnce o existenci tajných směrnic týkajících se sterilizace. Prozatím předpokládají, že takové směrnice neexistují a že fanatická snaha sociálních kurátorů a dalších vykonavatelů této politiky přimět k zákroku výhradně romské ženy vyplývá z obecného a historicky zakořeněného předsudku vůči Romům; předsudku vůči Romům, jímž jsou proniknuty všechny části československé společnosti.

To není specifické jen pro československou společnost obecně a ani výhradně pro uplynulých 42 let socialismu bez lidské tváře. Specifické pro tyto roky však je,

že deprivace a diskriminace v totalitním státu byla tak systematická a komplexní, že jí nebylo možné uniknout. V období před únorem 1948 je výsledkem deprivace a diskriminace Romů v Československu (stejně jako jinde) marginalizace, což implikuje, že je zde ještě alespoň určitý okrajový prostor, do kterého je možné se stáhnout. Po roce 1948 se historické předsudky proti Romům používají, aby se zdůvodnila jejich „nepolepšitelnost“, protože se nedají uhníst do tvaru, který je v souladu s ideálem „nového člověka“. Prostory, do nichž je možné se stáhnout, v totalitním státě neexistují a Romové se stále více stávají cílem „péče“ a politiky zaměřené výhradně na ně, čímž se diskriminace a deprivace de facto legalizuje. Jak je popsáno ve výše stručně načrtnutém historickém přehledu (viz kapitola 2), je důsledkem této praxe jejich zvyšující se pauperizace a demoralizace.

Jestliže lokální vykonavatelé sterilizační politiky při provádění sterilizačních předpisů nepoužívají detailnější (tajné) směrnice, jak předpokládají Andrš a Pellar, zůstává jednostranná pozornost zaměřená na romské ženy obtížně vysvětlitelná. Československo má totiž značnou rozlohu a je ve všech oblastech týkajících se života společnosti výrazně rozdělené na české země a na Slovensko. Z Andršových a Pellarových zjištění vyplývá, že skoro v každém koutu země je k tomu, aby se Romové přiměli k podstoupení sterilizace, používán stejný druh opatření a technik. Tato opatření a techniky nejsou ve známých, zveřejněných předpisech popsány, zrovna tak málo je v těchto dokumentech popsáno jednostranné zaměření právě na Romy.

V motivaci vykonavatelů, aby „zachraňovali svou zemi“, jistě hrají svou roli předsudky. Je ale možné pochybovat o tom, zda je takový předsudek sám o sobě schopen dovést místní úředníky v celé zemi k názoru, že je to právě sterilizační zákonodárství, které je možné zneužít, a dát tak předsudkům volný průchod. Možná není nakonec vyloučené, že zařazení možnosti značné finanční odměny těm občanům (skupinám občanů), kteří (které) podstoupí sterilizační zákrok v zájmu společnosti, je specificky určen právě pro „cikány, žijící v bedných podmínkách“.

Jakého morálně vysokého cíle je možné dosáhnout nabízením poměrně značné finanční odměny občanům za podstoupenou sterilizaci, když by zjevně bez nabídky této odměny nemohla být provedena?

C. Závislost, manipulace a zneužití

V místech s početnou romskou populací, ve venkovských osadách na východním Slovensku a v nových „ghettech“ na okraji průmyslových měst na Moravě a v Čechách, působí sociální kurátoři místního nebo krajského národního výboru, kteří mají takřka výhradně romské klienty. Většina těchto klientů je do té míry zbídačená a demoralizovaná a jejich život do té míry odloučen od zbytku československé společnosti, že mezi Romy a sociálními kurátory existuje vztah naprosté závislosti. Sociální kurátoři představují pro Romy takřka jediné spojení

s úřady a s okolní společností. Proto mohou s Romy zvláště snadno manipulovat. Manipulace vzniká směsí nátlaku a vyhrůžek na jedné straně a takzvané dobré rady a finančních výhod na straně druhé. Popsané podmínky vytvářejí zmatek. Zmatek a nejistota je vyjádřena ve výpovědích čtyř sterilizovaných žen, s nimiž Andrš, Pellar, zástupce Charty 77 a autoři této zprávy prováděli interview ve středu 20. září 1989 v městském parku na Kladně.

???: Nutí vás, nebo je to zcela dobrovolné?

– Ano, je to dobrovolné. Nebo ne, vlastně nás přece jen nutí. Mladé ženy teď nutí, stejně jako to dělali s námi. Když jsme byly ještě mladé, šly jsme samy od sebe, ale bylo to přece jen pod nátlakem.

???: Jakým způsobem vás tehdy nutili?

– Lákali nás penězi. Nenutili nás, ale lákali. Lákali nás penězi. Zeptali se nás, jestli chceme jít, a řekli, že za to dostaneme peníze. Mladé ženy teď vlastně nechtějí, ale musejí. Protože oni nechtějí, aby měly romské ženy hodně dětí, tak jak to bylo dříve u našich matek. Lákají nás tedy penězi. Říkají nám to takhle: „Když budeš mít hodně dětí, z čeho pak budeš žít? Co se stane, když tě například opustí, onemocníš nebo se stane něco jiného? A sociálka vám nedá žádnou finanční pomoc, nic.

???: A nucinen ole džuvľijen, abo na? Oda ča dobrovolno?⁴

– Dobrovolno. Ale nucinenas. Ale kale ternen nucinenas. Sar amen samas. Sar amenge sas frima berš, on amen nucinenas, amen džahas korkore.

???: A sar tumen nucinenas?

– On phučenas, že či kamas te džan, že chudaha o love, aš cirdenas. Cirdenas tele le lovenca. On na nucinenas, no cirdenas. Cirdenas tele le lovenca. On na kamen. Kale terne but nucinen. On na kamen, kaj le romane romňen kaj te jel but čhave, sar čirla sas amare dajen. Ta on amen lakinen le lovenca. On phenen avka: „Te ela tut but čhave, paľis sostar dživeha? Te mukhela tut, nahodu ačhes nasvaľi, te vareso tut obačelas. A sociálka na dela žádno výpomoc, nič.

Tentýž den jsme vedli i rozhovor s funkcionáři okresního národního výboru okresu Kladno. V oddělení péče o děti s námi hovořila vedoucí a dvě její kolegyně, které pracovaly především s romskými klienty. Jediný způsob, jak se dostat dovnitř, aniž bychom ihned vzbudili podezření, je, že předstíráme, že jsme nizozemští kolegové, „pracovníci s cikány“ na dovolené v ČSSR, kteří chtějí využít příležitosti, aby se poučili o „cikánské problematice“ v Československu. Rozhovor probíhá ne

⁴ Na základě dokumentů z osobního archivu R. Pellara doplňujeme citace rozhovorů o jejich znění v romštině, pokud se v prepisech dochovalo. Tyto doplňující citace jsou uvedené tučně – pozn. red.

nepřívětivě, ale ztuhla. Podle těchto funkcionářů jsou problémy „cikánů“ a s „cikány“ způsobeny skutečností, že jejich tradice jsou tak rozdrobené, že se dostali do vakua.

Podle jejich názoru se politika rozptylu neosvědčila a místní úřady pochybují i co se týče politiky celostátní správy (tento druh kritiky nám připadá jako civilizovaná varianta obvinění často se objevující v novinách, že Slovensko exportuje své „cikány“ do Čech a na Moravu).

Oddělení péče o děti, jako je toto v okrese Kladno, vyvíjí svou činnost na základě zákona o péči o děti. Úřad dohlíží na dodržování povinné školní docházky a může ji v případě potřeby vynutit finančními pokutami, a dokonce trestem odnětí svobody. Také může dočasně pozastavit vyplácení přídavků na dítě, než dítě zase začne chodit do školy. Přídávky na dítě se v tom případě ukládají mimo dosah rodičů a sociální kurátoři je sami vynakládají na stravování ve škole a podobně.

S určitým úsilím se náš rozhovor nenápadnou oklikou vždy stáčí na naše hlavní téma, sterilizaci. Funkcionáři, kteří s námi hovořili, byli pověřeni pouze finančním vyřizováním sterilizace. Nevidí ve sterilizaci žádné řešení, ale pouze potírání symptomu: „Mohlo by poskytovat řešení, kdyby sterilizace mohla být ukládána jako nucené opatření, ale o tom samozřejmě nemůže být řeči“. V tomto okrese se za sterilizaci poskytuje „úhrada“ maximálně pět tisíc korun. Na naši otázku, proč se v tomto okrese nedospělo k zákonem stanovenému maximu deset tisíc korun (zákon dokonce zná i únikovou klauzuli, na základě které může být maximum překročeno), přestože oddělení přece považuje za žádoucí, aby se romské ženy daly sterilizovat, odpověděla vedoucí, že není rozumné, aby se tak velká částka vyplácela Romům najednou, protože peníze ihned prohýří a zákon nepamatuje na možnost vyplácet sumu po částech.

Ale nejvýznamnější poznámka, která byla při tomto rozhovoru učiněna, zůstala zpočátku nutně nepřeložená. Po skončení slyšíme od našich českých průvodců, že vedoucí své obě kolegyně vyzvala v rychlém *tête à tête* šeptem, aby se co nejméně věnovaly našim otázkám ke sterilizaci.

D. Žádné poučení, ale nátlak, a někdy dokonce vydírání

Výše uvedené skutečnosti jsou charakteristické pro situaci v Čechách a na Moravě. Na Slovensku je stav mnohokrát bolestivější.

Především na Slovensku neváhají sociální kurátoři a předsedové národních výborů používat opravdové vydírání. Andrš a Pellar podrobně zdokumentovali velký počet takových případů.

PŘÍKLADY 1 a 2:

Andrš a Pellar provedli na jaře 1989 interview s pětadvacetiletou ženou, matkou pěti dětí z vesnice na východním Slovensku.

– Mému dítěti byly už tři měsíce a dítěti mé sestry už šest měsíců, a dosud jsme nedostali dětské přídatky. Úředník národního výboru nechťel dát souhlas k výplatě, dokud se nedáme sterilizovat. Nikdo to nechce. Já jsem si to ještě nedala udělat, ale moje sestra ano.

[jiný hlas:] – Peníze se utratí a život? Kde je život? Já bych si to nedala udělat. Nepůjdu už ani na výbor o něco žádat, protože on tě hned vyhodí. Ptá se jenom, jestli už jsme sterilizované. A když řekneme, že ne, tak řekne: „Ven!“ Takhle řve.

– Ten člověk na výboru mi nechce dát potvrzení, že je můj manžel ve vězení, takže nemůžu dostat z vězení peníze, které tam můj muž vydělává. Mám čtyři děti a další tři od mého prvního manžela. Ty tři dostávají, protože jsou napůl sirotci, sirotčí důchod a z toho musejí žít i ty čtyři další. Ten člověk z výboru mi nedal potvrzení, že je můj muž ve vězení, dokud se nedám sterilizovat. Můj manžel je už rok a osm měsíců zavřený a ještě jsem z vězení nedostala žádné peníze. Dostávám podporu patnáct set korun. A to se sedmi dětmi! Ten člověk mi prostě ten papír nedal, bez ohledu na to, kolikrát jsem tam šla. Až jsem se dala operovat. Jestli to potvrzení dostanu, nevím.

???: A sama byste se nebyvala dala operovat?

– Sama od sebe bych to nebyla udělala, bála bych se. Ale už jsem prostě taková. Posílali mě pořád do nemocnice, tak jsem sebrala odvahu a dala se operovat. Takže už

– Mek has mireske čak trin čhon imar he la pheňakere čhavores imar šov čhon a na kamel lake te podpisinel..., bo bičhavel la pre operacija, kaj te džal pes te operinel. Ňiko na kamel. Me mek na somas, aľe e phen imar has.

[aver džuvľi:] – O love pes predžan a o životos kaj? Me bi na džás. Me aňi pro viboris na džav te mangel, bo čhivel avri. Phučel ča, hoj či operimen san. U te phenas, hoj na, ta phenel: „Von!“ Kavka kvičinel, sar oda.

– Na kamel man te del potvrdeni, kaj jov hin andre bertena, ta jov mangelas potvrdeni, hoj te chudav andal e bertena love. Man štar čhavore hin. A perše romestar man hin trin. No a ča pal kole trine čhavengere love kale štar čhave dživnas, so chudavas o dochodkos. Ov man na kamelas potvrdenie te del, nič, bo me na gejlom man te del te operinel. A berš he ochto čhon odej hin a žadna love na chudavas andal e bertena. Chudavas 1 500 dochodkos. A eľta čhave savore has. Na kamelas mange te del potvrdeni – kecivar džavas, niž man na diňom te operinel. No imar na džanav, či man dela akanakes.

???: A korkori bi na gejľanas te del pes te operinel?

– Ta korkori me na gejľomas, me man daravas. No aľe hin mange kajsi povaha, jon man bičhavkernas, iľom man, gejľom man te del te operinel. No ta imar džav tajs, či na dela

zítra půjdu na výbor, jestli mi dá zítra potvrzení, které pošlu do vězení. Po všech těch měsících to musí být hodně peněz. Už rok a osm měsíců jsem neviděla korunu. Kdybych neměla důchod po svém zemřelém muži, zemřely by děti hladem. Ani porodné za mou nejmladší dceru jsem dodnes neviděla. To mi ten člověk na výboru taky nechtěl dát.

man tajsa potverdzeni, kavka leske bičhavava andre bertena. Tiž kajci love – pal kajci čhona. No berš ochto čhon u žadno koruna pro jakha te na dikhen. A te na kada dochodkocis chudľomas pal o peršo rom, o čhave mange andre bokh mulehas, kale štar. A mek kodi cikňori man has, gejlom te ločhol – o porodna dži do akanakes nič na chudľom. Na chudľom o porodna, ov na kamelas mange te del.

Nátlak se provádí i v porodnicích. O svých zkušenostech tam vypráví žena z téže vesnice.

PŘÍKLAD 3:

Když jste v porodnici, zeptají se vás jako první věc: „Kolik dětí máte?“ A já říkám, že to bude pátý porod. „Ajajaj! To vám nestačí dvě nebo tři děti? Proč se nedáte operovat? Teď máte přece příležitost! Na co potřebujete tolik dětí?“ Ať přijdete kamkoliv, všude vám nadávají, že máte hodně dětí. Potom řeknou: „Co s tolika dětmi děláte?“

Ča dža pre porodnica, šun, sar phenen: „Keľo dzeci mace?“ A ja hvarila, že ten piaty porod. „Ťa to vam nestačí dva tri dzeci? Čomu nedace še operovac? Šak mace možnos teraz, že by ste še dali operovac! Načo vam teľo dzecoch?“ Kdze pujdeš, tam na tebe budu nadavac, že veľo dzeci maš. Že – „Co robiš s tema dzecami?“

Na ženy se vykonává nátlak i přes školou povinné děti. Děti z chudých rodin mají v ČSSR právo na příspěvek na stravu, díky čemuž dostávají ve škole zadarmo teplé obědy. Čtyřicetiletá žena s 18 dětmi z téže vesnice má právo na takový příspěvek na stravu pro šest ze svých dětí chodících do školy, ale ten jí je stejně jako dětské přídatky zadržen osobním zásahem předsedy a tajemnice národního výboru.

PŘÍKLAD 4:

No, a kam já teď mám jít? Copak nemám právo požádat o výživné pro své děti? Pohrozila jsem, že všechny doklady, které mám o školách, od lékaře a o mzdě, shromáždím a pošlu do Bratislavy. Tam je pošlu a napíšu k tomu, že nedostávám žádné přídatky na své děti, protože nejsem sterilizovaná. Ale já se ze zdravotních důvodů nemůžu dát sterilizovat.

No a ja teraz kdze pujdzem? Ja nemam pravo, že by ja dostala na toto dzeci viživne penězi? Ja tak hvarela, že ja vezmem tote doklady, co mam o školoch, od dochtora, o zarobek a pošlem do Bratislavy. Tam, a povim, že za jaku vecu mi nechcu podpisac tote viživne penězi? No ta vaš soske me man šaj dav te operinel, kaj miro dživipen te džal kavka upre tele, a o čhave te ačhon.

Lékař, který tuto ženu léčí, je z lékařských důvodů proti zákroku a v písemném prohlášení stanovil diagnózu, že zdravotní stav jeho pacientky (trpí srdeční chorobou, onemocněním žlučníku a tělnatostí) takový zákrok nepřipouští. Žena se bojí dát se sterilizovat, ale vzhledem ke své sociální situaci – její rodina s 15 členy musí vyjít se 4 000 korunami měsíčně – a kvůli trvalému tlaku národního výboru podala žádost o sterilizaci a pokusila se svůj těžký zdravotní stav zamlčet, aby tak přícházela v úvahu pro sterilizaci (čti: přidělení příspěvku na stravu)...

Romům se o možnostech antikoncepce a (důsledcích) sterilizačního zákroku neposkytují žádné informace. Mnoho žen neví, k čemu formuláře, které podepisují, slouží. Z rozhovoru se ženou z vesnice na východě Slovenska, která má sedm dětí a odmítla se dát sterilizovat:

PŘÍKLAD 5:

– Pozvali nás, abychom přišly na výbor. Tam nám dali papíry.

???: Proč pozvali právě romské ženy?

– Proč, proč, protože Romové špatně bydlí a mají hodně dětí; to bílí nemají. Ty hloupé ženy z vesnice dole se daly sterilizovat.

???: Takže musely nejprve na výbor. Kde to bylo?

– V Prešově. Sociální kurátorka, která je tam pro ženy, mi řekla: „Musíte se dát operovat, paní.“ A já jí povídám: „Paní, já se dám operovat, protože už mám sedm dětí, ale jen pod podmínkou, že dostanu písemně na papíře, že za to dostanu 30 000 korun. Protože když se operace nepodaří, zanechám sedm sirotek.“

???: Je pak nutné něco podepsat?

– No, negramotní prostě udělají křížky, to stačí.

???: Nedozeví se pak, co podepisují? Nepřečte se to nahlas?

– Ne, to nikdo nedělá, vůbec ne! Nic!

???: Takže se pod něco podepíše a nevědí, co tam stojí, co vlastně podepisují?

– Ano.

Z rozhovoru se ženami z další vesnice, rovněž na východním Slovensku:

PŘÍKLAD 6:

???: Museli jste něco podepisovat?

– Člověk musí vždycky podepsat!

???: A co?

– Přece ty papíry! Musíš podepsat třikrát!

???: Co tam tedy stojí?

– Já neumím číst, to je něco, co mi chybí.

???: Proč si myslíte, že se musíte dát sterilizovat a ještě dostanete peníze?

– Copak vím, co si vymysleli.

– Myslí to možná dobře. Nechtějí, aby měli Romové tolik dětí.

???: Tumen mušinenas vareso te podpisinel?

– Ta sem podpisinkeres pre koda!

???: So?

– Ta kola papira! Trival podpisines!

???: So kodoj hin pisimen?

– Me na džanav te ginel, ta kada man chibinel.

???: Soske mišlinen, hoj o gadže kada keren, hoj potinen le Romenge vaš oda?

– Me džanav, so jon peske mišlinen avri?

– Ta jon ča kamen lačhes te kerel, hoj te n'avel le Romen but čhave.

Jak naprostá je závislost na národním výboru a jaké míry dosahuje manipulace a ponižování, vyplývá z následujících úryvků. Jedná se o ženu z vesnice na východním Slovensku, s níž prováděl interview Rom z téže vesnice.

PŘÍKLAD 7:

???: Kolik je ti let?

– Bylo mi devatenáct.

???: A kolik máš dětí?

– Dvě.

???: Jak je možné, že tě sterilizovali? Poslal tě také předseda výboru?

– Ano, předseda místního výboru.

???: Už u druhého dítěte ti řekli, že se musíš dát operovat? Řekli, že si to musíš dát udělat, nebo že za to dostaneš peníze? Co přesně předseda řekl?

???: A keci tuke berš?

– Dešueňa has mange.

???: A keci čhavore?

– Duj.

???: Sar oda, sar tuke kerde, sar tuke phende, hoj kampel te operinel? O predsedas tiš tut bičhačas?

– He, so ode pro viboris man bičhade te džal.

???: Paš o dujto čhavoro tuke phende, hoj kampel te operinel? A tuke phende, hoj mušines, abo kaj te džas, hoj chudes love, abo sar tuke phenda o predsedas?

[matka dívky] – Řekl, že dostane peníze.

???: Tak sis to dala udělat kvůli penězům? A dostala jsi je? A třetí dítě nechceš?

– Dostala jsem dvacet tisíc. Když jsem šla do nemocnice, bylo mi devatenáct let. Dali mi málo.

[matka dívky] – Tady to dělají tak, že člověk dostane na poukázku víc než v hotovosti. Dostala jen 8 000 v hotovosti a zbytek na poukázku.

[la čakeri daj] – Phenda, hoj chudela love.

???: Tu gejlal vaš o love, kaj te chudes. A chudlal? A tritone čhavores na kames?

– Biš tišic chudľom. A dzevetnact roki mange has, sar gejlom. Čino dine.

[la čakeri daj] – Aľe ode avka keren – buter faktura čhiven pr'oda manuš a so nekdraheder, hoj te kiden. A la na dine ča ochto tišic love v hotovosti a buter faktura.

Poukázku lze vyměnit pouze za zboží, nikoliv za peníze. Poukázku navíc za zboží vyměnil sociální kurátor, přičemž žena u toho nesměla být. Na základě odhadnuté hodnoty předaného zboží se žena domnívá, že byla znevýhodněna.

Poté, co se žena dala sterilizovat, dochází často k rozvratu rodiny rozvodem. Z již dříve citovaného skupinového interview s několika ženami z vesnice na východním Slovensku, zaznamenaného na jaře 1989:

PŘÍKLAD 8:

???: Stává se, že ženy opustí muži?

– Ano, muži se se svými ženami hádají. Nadávají jim a říkají, že už s nimi nechtějí žít. Jak často se stalo, že muži odešli, protože se žena dala sterilizovat! Opustí svou ženu, a dokonce své děti. Když už žena nemůže mít děti, nechce už s ní žít. Řekne pak: „Co z toho budu mít, když s tebou budu žít?“ A vezme si jinou ženu, se kterou děti mít může. Řekne: „Pro koho bych měl pracovat? Jenom pro stát? A až přijde stáří, a nebudou tu žádné děti?“

???: Ačhel pes, hoj o murša mukhen le džuvľijen?

– Ta vadzinen pes o murša le džuvľijenca. Rakinen o murša le džuvľijenge, hoj na dživena lenca. Sar imar keci pripadi pes ačhila, so o murša na dživenas le romňijenca andal oda! Mukhľas la kavka, the le čhaven. Ta imar la nane čhave, na dživel laha. Ta phenel: „So mange, kaj tuha dživav?“ Lel peske avra romňa, so la hin čhave. Phenel: „Pre kaske buti kerava? Pro štatos ča? A o phuripen avela – kaj, u o čhave na ena.“

Je více pravidlem než výjimkou, že se ženám neposkytují žádné informace o sterilizaci nebo o možnostech antikoncepce; v mnoha případech nerozumějí rozdíl mezi císařským řezem a sterilizací. Mnoho žen neví, že sterilizační zákrok je nevratný.

PŘÍKLAD 9:

- Byla jsem znovu na národním výboru a tam jsem řekla, že se mnou můj muž nechce dál žít a že se chci dát znovu operovat, abych mohla zase mít děti. ???: A co na to řekli?
- Řekli, že nejdřív musím ty peníze, co jsem dostala za sterilizaci, vrátit ve dvou splátkách.

Z jednoho rozhovoru vyplývá, že v minulosti byl ženě sterilizační zákrok proveden tajně, tedy bez vědomí dotyčné, natož pak s jejím souhlasem.

PŘÍKLAD 10:

Když začali s tím příspěvkem za operaci, pomyslela jsem si: „Mám už čtyři děti, to se mi zdá dostatečné, dám se operovat.“ Dala jsem si všechny papíry do pořádku a donesla jsem je paní sociální pracovníci. Ale pak jsem si pomyslela: „Už čtyři⁵ roky jsem neotěhotněla, takže mě možná už operovali, aniž jsem to věděla.“ Šla jsem tedy na výbor, abych se zeptala, jak je to možné, že mě sterilizovali a já jsem dodneška neviděla žádné peníze. Předseda vzal telefon a zavolal paní sociální pracovníci. Ta řekla, že takový případ jako můj ještě nikdy neměla, ale že se pro to najde řešení. Musela jsem pak přinést z nemocnice své papíry, na kterých bylo uvedeno, kdy jsem byla operovaná a jak a co. A peníze prý ještě dostanu. Ale když jsem se s těmi papíry od nemocnice vrátila k předsedovi výboru, on se do nich podíval, řekl, že na peníze nemám nárok, protože ta operace byla už před čtyřmi lety. A že to bylo třeba provést do roka po operaci. Ale jak jsem mohla požádat o peníze,

Sar kala love vidine avri, ta phenav: „Starčinel mange ola štar čhavore, džav man te del te operinel.“ Vibavindom mange avri o papira, sa podiňom ke raňi ke socialno, a mange pomišlindom, kaj imar duj berš man čhave nane, ta ko džanel, či mange na kerde. Paľis geľľom adaj pro viboris, [...] geľľom ode, ta phendom leske, kaj sar oda, kaj mange kerde a me žadno koruna na chudľom. Jov o jakha pre mande diňa avri, kaj sar oda, iľa o telefonos, telefoňiňda la raňake pre socialno. Oj phenda kavke, že kajso pripados la na has, aľe mek del pes maškar lende kada te viriešinel avri. No jov phende mange te džav odoj pre porodňica te lel oda papiris, te mangav, kaj kana somas operimen. No a te lidžav ode, kaj me šaj chudav vareso. Geľľom ode, imar inakšeder manca delas duma, imar na kavke sar le predsedaha, aľe inakšeder. Phende, kaj man imar nane narok, b'oda imar štar berš. Ča o berš hin narok. Sar me

5 Žena mluví o dvou letech (*duj berš*), ale ze souvislosti vyplývá, že nebyla těhotná už čtyři roky – pozn. překl.

když jsem nevěděla, že mě sterilizovali? Já to nevěděla, můj muž taky ne. Sterilizovali mě bez mého souhlasu a vědomí. V říjnu už to bylo pět let. Nedostala jsem nic, ani ty dva tisíce, které za to tehdy vypláceli. Děti byly zdravé a já jsem si musela dát provést císařský řez a nic jsem za to nedostala. Jsem ještě mladá, je mi teprve 25 let. Když mě operovali, bylo mi devatenáct, dvacet let. Takže mě podvedli, doktoři a i ta paní sociální pracovnice.

mange šaj kerdom avri, kaj me olestar vobec na džanás. Aňi me, aňi o rom miro. Bi miro suhslasis kada kerde. Imar pandžto berš andro oktobris. Na chudľom nič, aňi ola duj ezera, so akor poťinenas avri. O čhavore has saste, pro čisarski geľľom a vobec nič na chudľom. A mek som terňi, 25 roki mange akana. Sar mange kerde, ta mange has 19–20 roki. Ča thode manca jon avri, o dochtora the e raňi.

Stále více začíná mezi romskými ženami pronikat povědomí, že něco není v pořádku. Začínají se nahlas ptát, proč mladé romské ženy s jedním nebo dvěma dětmi mohou být sterilizovány a „bílé“ ženy ne, a proč Romky navíc dostávají za podstoupení sterilizace mnohem více peněz. Nestejný přístup budí jejich podezření.

PŘÍKLAD 11:

???: Sterilizovali tu také mladé ženy, které nemají tolik dětí?

– Ovšem, ve věku 21 a 22 let, s pouhými dvěma dětmi. A také ty, které mají jenom jedno dítě. Když má žena jedno dítě, může se také dát sterilizovat.

???: Jak je to možné, že je takový případ dovolený?

– To nevím. To jde právě přes psychiatrii... To nám neukážou, to je v obálce, ona to dává paní X. No, a to je všechno.

???: Ještě prosím vás, vy jste říkala, že mezi Čěškama se to neví?

– Právě že ví. Teď už to vědí... já nevím, budou asi rozdíly, protože se mě ptaly: „Jak je to možný, že my za dva tisíce a vy za deset tisíc?“

???: Znáte vy nějakou Čěšku, která si to dala udělat?

– Neznám teda jméno, ale ležela se mnou v nemocnici – dvě – a ty se ještě dohadovaly, nevěřily tomu, že my jdeme za deset tisíc a ona že byla za dva tisíce.

???: Kolik měla dětí a jak byla stará?

– Čtyři a bylo jí 33 – jak já byla stará.

???: A taky musela k psychiatrovi?

– Vůbec nemusela, ještě se nám smála, že my musíme přes psychiatrii, že jak je to možný. Nebylo mi nic, až teď.

V některých projevech zaznívá odpor a vědomí, že se jedná o genocidu v dlouhodobé perspektivě.

PŘÍKLAD 12:

Výbor je taky hrozně hloupý. Dokud se nedáš operovat, nic ti nedají. I tajemnice je taková, ještě horší než předseda. Ale já jsem jí řekla: „Máš přece dcery, dej (sterilizovat) svoje dcery! Proč nutíš jenom nás, Romy? Jsme přece ještě mladé, chceme ještě něco užít, dělat. Pro nás, mladé ženy, je ještě příliš brzy, abychom zavřely oči.“

Igen dilino hin adaj o viboris. Niž na džana pes del te operinel, ta na dena nič. He tajomníčka hiňi ajsi – joj, joj, mek goreder sar o predsedas! A me lake phendom: „Hin tut čhaja, de tire čhajen. A na ča amen, le Romen. Amen mek sam terne, amen kamas tiž vareso te uživinel, te kerel. Na kamas, terne džuvľija, akana te phandas o jakha.“

– Právě to je ten důvod! Proč to nechťej dělat Češkám? No proč? Protože je vyhladit nechťej, ale nás Cigány chťej vyhladit. To je vono. A je to pravda.

???: Ale vy se dáte (sterilizovat)!

– No, byly jsme blbý.

Takové vědomí vyplývá také z nového textu lidové písně, která se stala aktuálně protestsongem a zaznamenal ji Andrš a Pellar.⁶

*„Šunen Roma, so pes kerel,
kajso hiros ma domukhen,
ma domukhen ajsi bida,
te len romňen tel o čhura.
Duj ezera rozkereba,
ale Roma na ulona.
Joj, ma domukhen tumen oda,
kaj le čhaven te murdaren.
Na kamen, kaj te uluvas,
frima Roma adaj ena.
Joj, ma šunen tumen le rajen,
mi jel tumen the deš čhaven.“*

[Poslouchajte Romové, co se děje!
nedopusťte něco takového,
nedopusťte něco tak špatného,
aby brali romské ženy pod nůž.
Dva tisíce (korun) se rychle utratí,
ale už se nebudou rodit Romové.
Joj, nedovolte,
aby se vraždily děti.
Chťejí, abychom se nerodili.
Pak tu bude málo Romů.
Joj, neposlouchajte pány,
Mějte třeba deset dětí.]

⁶ Ke vzniku této písně jako součásti repertoáru rokycanské kapely Čerčeň viz text Lady Vikové v tomto čísle RDŽ – pozn. red.

Po převratu v listopadu minulého roku nemusejí Andrš a Pellar ve svém výzkumu již pokračovat tajně. Od té doby používají standardizovaný dotazník, který se používá jednak k písemnému vyplnění, a stejně tak je možné otázky pokládat ústně.

Včetně materiálu získaného před listopadem 1989 tak dosud shromáždili 279 navzájem srovnatelných případů, 123 na východním Slovensku a 156 v Čechách. Statistická analýza těchto údajů ukazuje, že jejich počáteční závěry byly dokonce příliš pozitivní. V mnohem větším počtu případů, než dosud předpokládali, se vyskytuje jak přemlouvání, tak „nezákonný nátlak“.

Na konci dvou velmi nedávných statistických analýz mohou nyní Andrš a Pellar díky změně okolností požádat o verifikaci svých zjištění ve větším měřítku nezávislým národním a pokud možno mezinárodním orgánem. „A jestliže se naše zjištění potvrdí, mohou duchovní původci i vykonavatelé této politiky stěžejně uniknout obvinění za své činy, které se rovnají genocidě“ (Andrš, Pellar 1990).

[Anglický překlad těchto dvou statistických analýz je připojen k této zprávě jako přílohy A a B.]

6. Závěry a doporučení

Tato zpráva je založena na výzkumu pramenů a terénním výzkumu na místě. Písemné prameny, které jsme měli k dispozici, pochází z velké části od Andrše, Pellara, Hübschmannové a od lidí z okruhu nadace Stichting Informatie over Charta 77. Jsou doplněné o relevantní literaturu, kterou jsme shromáždili buď sami, nebo prostřednictvím třetích osob v Nizozemsku, mj. v ústavu Oost-Europa Instituut univerzity Universiteit van Amsterdam, dokumentační kanceláři pro východoevropské právo Documentatiebureau voor Oosteuropes Recht v Leidenu a knihovně sdružení Vereniging Lau Mazirel.

Výzkum na místě se uskutečnil v září 1989 a sestával z interview se sterilizovanými romskými ženami, dotýčnými okresními funkcionáři a z rozhovorů se dvěma českými výzkumníky a jejich pomocníky. Vzhledem k tomu, že jsme byli v Československu před změnou režimu v listopadu 1989, museli jsme pracovat opatrně, abychom vyloučili jakékoliv riziko pro své informanty. Kontakty s úřady se proto uskutečnily bez sdělení našeho skutečného cíle. Proto jsme nemohli fakta nám známá verifikovat u úřadů.

Andrš a Pellar již dříve předložili svá zjištění mimo jiné ministerstvu zdravotnictví a sociálních věcí a požádali o vysvětlení. Dostalo se jim odpovědi, která se velkým obloukem vyhnula meritům věci. Vedoucí odboru rodinné a sociální péče se spokojila s obecným výkladem ustanovení platných ve věci a s dodatkem, že pro tvrzení, že při provádění sterilizací romských žen se se zákonnými požadavky zachází velice nepečlivě, neexistuje žádný důvod (viz oddíl 5 této zprávy).

O tom však nejsme vůbec přesvědčeni.

Na základě interview jsme se nemohli ubránit dojmu, že se předpisů týkajících se sterilizace v případě Romů zneužívá.

Možná slouží toto zneužívání k dosažení cílů populační politiky, ať již výslovně uložené (tehdejšími) československými úřady, či nikoli. Že nejde jen o akademický předpoklad, vyplývá ze skutečnosti, že se různí odborníci ve svých publikacích i po listopadu 1989 (viz Příloha A) jeví jako zastánci drastického zamezení růstu této „nezdravé skupiny obyvatelstva“. Toto stanovisko se pak „zdůvodňuje“ pomocí urážlivých rasistických generalizací.

Náš způsob vidění celé situace podporuje i nedávný druhý dokument Charty 77 (leden 1990), který je věnován Romům a tentokrát se zcela zabývá sterilizací romských žen. Kromě toho navíc nedává žádný důvod k předpokladu, že v celé problematice již od listopadu 1989 došlo k radikálním změnám.

Několik romských žen, s nimiž bylo provedeno interview, informuje o sterilizačním zákroku, který je rozhodně v rozporu s příslušnými předpisy, jak jsou nám známy. Co se týče výše uvedených podmínek pro provádění sterilizací, v případě romských žen se opakovaně při jejich nesplnění přimhujují oči.

Při zachování potřebné opatrnosti je i tak možné shrnout následující poznatky:

1.

Ženy se často nacházejí v bědných životních podmínkách a jsou pak „povzbuzovány“ k podstoupení operace s tím, že se jednostranně zdůrazňuje finanční „odměna“, která se za ni poskytuje.

Toto nabízení značné částky peněz (pohybující se od tří do devíti měsíčních platů běžného Čecha) lidem, kteří musejí žít v beznadějných a bezvýchodných podmínkách, nelze považovat za nic jiného než za těžké psychické ovlivňování, proti kterému není člověk odolný. V praxi se takovýmito příspěvky šermuje tak dlouho, až žena s podstoupením zákroku souhlasí.

O souhlasu s čímkoliv jiným než se získáním finanční náhrady nemůže být řeč v ani jediném nám známém případě. Žádná jiná motivace zde nebyla.

2.

Validitu svolení se sterilizačním zákrokem získaným takovým způsobem, respektive souhlas, lze dále zpochybnit konstatováním, že dotčené ženy nejsou předem vůbec, nebo jen velice nedostatečně informovány o způsobu, jakým se zákrok uskutečňuje, a o jeho důsledcích. Ukazuje se, že zvláště nejsou informovány o nevratnosti zákroku. Mnoho interviewovaných žen projevovalo zpětně nad realizací operace lítost. Kromě toho nejsou tyto ženy vůbec nebo jen nedostatečně informovány o jiných, méně drastických formách antikoncepce, kterým by pravděpodobně bývaly daly přednost.

V těchto případech je jen stěží možno hovořit o souhlasu, protože takový souhlas podle našeho přesvědčení musí zahrnovat seznámení s důsledky operace a jejich přijetí. Úřadům tedy zjevně nejde o antikoncepci jako takovou, za kterou se totiž nevypálí žádná finanční odměna, ale o definitivní zákrok, tedy sterilizaci.

3.

Jsou nám známy případy žen, které sdělily, že předseda národního výboru (místní nebo krajská správa) jim zadržel(a) jiné finanční dávky, na které měly nepopíratelné právo, jako dětské přídavky, sociální podporu nebo podporu v těhotenství, dokud se nedaly sterilizovat. V těchto případech se jedná o skutečné vydírání. V novém dokumentu Charty (č. 3/1990) je uvedeno několik příkladů takového vydírání. „Dluh na nájemném“ byl funkcionářem uváděn jako argument, jak někoho přimět k tomu, aby se dal sterilizovat. Dvaadvacetiletá žena s jedním dítětem byla přinucena ke sterilizaci pod výhrůžkou, že toto její jediné dítě bude dáno do dětského domova. Předseda místního národního výboru na Slovensku odmítl podepsat stavební povolení, dokud se žena nedá sterilizovat.

Charta 77 signalizuje, že vydírání nevyplacením dětských přídavek je obecnou praxí. Jména všech dotyčných, jak sterilizovaných žen, tak i funkcionářů, jsou známá.

4.

V místech, kde bydlí velké množství Romů, zřizuje národní výbor speciální „komisi pro cikánské záležitosti“. Tyto „cikánské komise“ disponují sociálními kurátory, kteří se speciálně věnují Romům. Ti tvoří jediný komunikační článek mezi místními Romy a úřady, v důsledku čehož se tak vytváří takřka totální vztah závislosti Romů na těchto kurátorech. Mnoho zdokumentovaných příběhů konkrétních Romů ukazuje, že těmto sociálním kurátorům stačí vyčkat na vhodný okamžik, aby sterilizační zákrok navrhli: když je nouze dostatečně vysoká, jsou Romové „zralí“ pro podstoupení operace za finanční úhradu.

5.

Mnoho žen kromě toho vypovídá, že nakonec dostaly méně peněz, než jim bylo přislíbeno. Navíc se až dodatečně ukazuje, že část vyplacené částky, většinou polovina, se vyplácí v naturáliích. V praxi to probíhá tak, že sociální kurátor podle vlastního uvážení nakoupí za poukázky určené zboží, aniž s výběrem seznámí dotyčnou ženu. Tato praxe je obvyklá především na Slovensku.

6.

Jsou známy případy, v nichž jsou dotyčné ženy při svém pobytu v nemocnici kvůli podstoupení jiného lékařského zákroku, například císařského řezu nebo odstranění slepého střeva, sterilizovány „mimořádně“, tedy tajně (viz Charta 77, 1990).

7.

Podle sterilizačních předpisů nestačí pro realizaci operace souhlas ženy, ale musí se jednat o genetické a/nebo jinak definované lékařské indikace. Realizované rozhovory budí silné podezření, že se tato podmínka často opomíjí.

Jsou-li dotázány, popírají dotčené ženy, že při rozhovorech, které předcházely zákroku, byly projednávány lékařské indikace, natož pak aby byly přesvědčovány o jakékoliv lékařské nutnosti zákrok podstoupit. Zato

však některé z nich hlásí povinnou návštěvu psychiatra předtím, než se mohla operace uskutečnit. Podle těchto žen se při takových konzultacích nikdy nejednalo o vyšetření, ale pouze o vyzvednutí potřebného formuláře.

Takové příběhy potvrzují naši domněnku, že lékaři a další úřady často používají předpisy vyžadované indikace *pro forma*, a mají za cíl chránit pouze je samotné a ospravedlnit plánovaný zákrok.

Je skutečností, že pravidla týkající se věku matky a počtu dětí, která jsou součástí seznamu lékařských indikací, byla ve velkém počtu případů ignorována. Samozřejmě nám v této oblasti přísluší zachovávat potřebnou opatrnost, neboť jsme na tomto poli laiky. Ale minimálně udivuje, že nás nestálo žádnou námahu, abychom jednoho odpoledne v září na libovolných místech v Čechách hovořili s desítkou romských žen, které byly buď samy sterilizovány, a/nebo ve své rodině a v okruhu známých často znají více dalších romských žen, které takový zákrok podstoupily.

I rozhovory, které Andrš a Pellar vedli na Slovensku, často jasně ukazují, že se předepsaná pravidla týkající se realizace sterilizací nedodržují, a to dokonce ani po datu, kdy byly slovenské předpisy v tomto bodě zmírněny (viz Příloha A).

8. Přestože nedisponujeme přesnými čísly, nemůžeme se ubránit dojmu, že co se týče sterilizace, věnují úřady výlučnou pozornost Romům.

Jedna žena, s níž jsme provedli interview, ležela po sterilizaci v nemocnici pouze mezi jinými, rovněž sterilizovanými romskými ženami. Z jiných interview vyplývá, že sterilizace u zbytku obyvatelstva není příliš populární a že jiné než romské ženy dostaly za zákrok podstatně nižší příspěvek.

Některé sterilizované ženy referují o pro ně speciálně organizovaných setkáních, na nichž jim lékaři doporučují sterilizaci jako moderní formu antikoncepce. Před, v průběhu a bezprostředně po takových kampaních se na ženy podle nich samotných vykonává velký nátlak, především aby přece jen zákrok podstoupily.

Politické a ideologické argumenty, které tvoří základ této jednostranné pozornosti úřadů usilujících o co nejvyšší počet sterilizací Romů, se objevují v několika publikacích, z nichž vyplývá, že významnou starostí úřadů je právě relativně vysoká porodnost Romů.

V jednom z těchto textů vyúsťuje tato obava v agitaci pro omezení „nezdravé cikánské populace“ vykonáváním nátlaku k „dobrovolnému“ podstoupení sterilizačního zákroku (Bajgar 1988). Sotva o rok později se zasazuje další autor v témže kulturním časopise o nucenou sterilizaci „cikánů“, protože růst „mentálně i jinak poškozené populace“ se jeví pisateli jako nežádoucí (Kříž 1989).

9.

Možný předpoklad, že se v těchto případech jedná o podezřelý rasistický výrok, který již po roce 1989 není možno ventilovat bez trestu, se bohužel nepotvrdil.

I v roce 1990 může předseda národního výboru bez trestu apelovat na nucenou sterilizaci romských žen po druhém dítěti bez ohledu na jejich věk (viz Příloha A). 10.

Zůstává pozoruhodným a nevyvratitelným faktem, že se v celé ČSSR podporuje sterilizace výhradně romských žen. To je bez centrální směrnice nebo režie obtížně vysvětlitelné.

Někteří z našich informantů pochybují o existenci centrální směrnice v tomto bodě, jiní jsou i bez důkazů přesvědčeni o její existenci.

Poslední dokument Charty 77 (č. 3/1990) zmiňuje sice ústní směrnice, ale dále se jimi nezabývá: „Je to sterilizace romských žen, prováděná stále systematictěji. Tato praxe je zaštitěná řadou paragrafů, vyhlášek a směrnic, které se o Romech nezmiňují, ale spolu s ústně dávanými pokyny tvoří ucelený systém, který soustavnou sterilizaci romských žen povzbuzuje, kryje.“ Donald Kenrick z Romano Instituto v Londýně v dopise z října 1988 adresovaném naší výzkumné skupině podává zprávu, že se uskutečnila dvě velká setkání pro lokální řídicí pracovníky vedená vládními funkcionáři ČSSR, jejichž tématem bylo povzbuzování ke sterilizaci Romů.

O těchto či podobných setkáních se nám nepodařilo získat žádné bližší informace.

Dr. Renner, vysokoškolský učitel východoevropských dějin na univerzitě Rijksuniversiteit v Groningenu, napsal 9. ledna 1990 výzkumné skupině, že mu spřátelený český chirurg v oblastní nemocnici potvrdil, že „cikáni“ jsou masově povzbuzováni, aby se dali sterilizovat.

Takováto informace potvrzuje zprávy o organizování zvláštních setkání pro „cikánské ženy“ z úst Romů, s nimiž jsme prováděli interview.

Kromě toho je nepochybné, že české obyvatelstvo „cikány“ nepokrytě závažným způsobem diskriminuje. S nápadným pohrdáním a bez vyvolání velkého rozhořčení se opakovaně píše a hovoří o „cikánském obyvatelstvu“, které má být z většiny psychicky narušené nebo zaostalé a v každém případě mravně zpustlé a kriminální.

Nedávným příkladem je článek Posluchové a Poslucha „Problémy plánovaného rodičovstva u cigánských spoluobčanov vo Východoslovenskom kraji“. V něm se zdůvodňuje regulace plodnosti romských žen takto: „Ide o občanov, u kterých sa vo veľkej miere prejavuje negatívny postoj k práci i vzdelaniu, vysoká kriminalita, sklon k alkoholizmu, u žien k promiskuite, a v neposlednej miere retardácia za kultúrnym a sociálnym vývojom ostatných skupín obyvateľstva.“ Charta 77 před pouhými několika měsíci konstatovala, že takové názory se mohou ještě stále objevovat veřejně, aniž vyvolávají odpor nebo kritiku (Charta 77, 1990).

V takovéto atmosféře budou místní členové správy přesvědčeni o žádoucnosti snížení porodnosti „cikánů“ a nebudou potřebovat příliš povzbuzovat k tomu, aby je, v případě potřeby vykonáváním nepřímého nátlaku, přiměli ke sterilizaci.

To snad vysvětluje, proč jsme dosud nenašli žádné nezvratné důkazy existence (tajných) směrnic k realizaci sterilizační kampaně cílené na Romy.

Andrš a Pellar, kteří znají mnoho Romů, s nimiž prováděli interview již delší dobu, signalizují, že sterilizační zákrok má negativní důsledky, které se projevují i značně dlouhou dobu po jeho realizaci: od definitivního rozvrácení rodinného života a propadnutí prostituci až k trvalým fyzickým problémům, které jsou popsány v lékařské literatuře jako vedlejší nebo následné účinky sterilizace a před kterými ženy nejsou nikdy varovány (Puchala 1989).

Andrš a Pellar považují za dokázané, že české úřady, co se týče sterilizace, neoprávněně rozlišují mezi Romy a ostatními českými občany.

Podle Charty 77 brání úřady systém finančních pobídek jak ústně, tak v interních publikacích se zdůvodněním, že je levnější než výchova retardovaných a duševně handicapovaných „cikánských dětí“ (Charta 77, dokument č. 3/1990).

ČSSR ratifikovala zákonem č. 120/1976 deklaraci OSN o lidských právech a začlenila do své ústavy také článek o nediskriminaci. Pellar a Andrš žádají úřady důrazně o odstranění systému odměňování, protože je eticky nepřijatelný a kromě toho nahrává manipulaci, zneužívání a diskriminaci. Zasazují se za široké informování o všech formách antikoncepce a zároveň za stejný přístup k Romům a ostatním českým občanům (Andrš, Pellar 1989).

Před realizací výzkumu na místě jsme na základě studia pramenů formulovali pracovní hypotézu (viz výše). Na základě našeho vlastního výzkumu a také na základě zjištění Andrše a Pellara považujeme za prokázané, že se v ČSSR v každém případě od roku 1958 a pravděpodobně již dříve vedla vůči Romům represivní politika, která usilovala o jejich nucenou asimilaci prostřednictvím vědomého ničení jejich kulturní a etnické identity. Sterilizační praktiky zaměřené jednostranně na Romy jsou extrémním důsledkem takové politiky a jejich cílem zjevně je časem zničit Romy dokonce i biologicky. Zakládáme své názory na analýze 279 případů zdokumentovaných v období od konce roku 1988 do začátku roku 1990 včetně, kterou provedli Andrš a Pellar. Malý počet těchto případů jsme jako autoři této zprávy sami shromáždili v září 1989. Interní směrnice, které by nižším úřadům ukládaly sterilizovat výhradně romské ženy, jsme nenašli, ale – jak bylo popsáno výše – zaznamenali jsme na straně úřadů velký počet způsobů jednání a taktik, které lze interpretovat jako skrytá donucovací opatření a které jsou výhradně zaměřeny na to, aby k podstoupení sterilizace přiměly právě romské ženy. Tentýž kontrast mezi teorií a praxí jsme zjistili u zákonodárství a předpisů. Ani v nich nenalezneme (neoprávněné) rozlišování mezi Romy a ostatními občany. Přesto se k Romům přistupuje silně diskriminačně také, a zejména, co se týče sterilizace. Termín sterilizační kampaně je proto v každém případě platný. Tím jsme podle našeho názoru dostatečně zodpověděli námi dříve kladené otázky (viz výše).

Od doby ukončení našeho výzkumu proběhly ve východní Evropě dramatické změny, které proměnily také situaci v Československu, a dokonce

i v Rumunsku. Dějiny nás bohužel učí, že to, co je objektivním zlepšením pro Poláky, Maďary, Čechy, Slováky a Rumuny, nemusí ještě znamenat zlepšení osudu pro Romy. Jak jsme výše argumentovali, zdrojem „anticikanismu“ není na prvním místě totalitní a/nebo komunistický charakter východoevropských režimů, ale historicky zakořeněný a vyvinuvší se rasismus vůči „cikánům“, který charakterizuje všechny tyto společnosti. Tento anticikanismus je stejně jako východoevropský antisemitismus plně zakotven v lokálním nacionalismu do té míry, že přežil všechny ideologie, které se v Evropě dosud vystřídaly. Po dobu takřka šesti set let, co jsou Romové přítomni v Evropě, nezažili dosud žádnou dějinnou epizodu, kdy by se jednalo o jejich uznání, natožpak došlo k jejich docenění. Pouze v době jejich příchodu zde bylo krátké období, kdy byli přijímáni se směsí strachu a respektu, v důsledku čehož byli necháni na pokoji. V následujících dobách však byli deprivováni a diskriminováni (v Rumunsku byli až hluboko do 19. století otroky), mnohokrát byli považováni za párie nebo „Untermenschen“ (podlidi) a stali se obětí vražedných akcí a dokonce systematické genocidy.

Habsburská císařovna Marie Terezie se nad Romy „slitovala“ pod vlivem romantismu a snažila se z nich prostřednictvím deportací, únosů dětí a nuceného (opětovného) usazování vytvořit „Neubauern“ (novosedláky). Komunističtí držitelé moci navrhli specifické zákony a nucená opatření, která byla úzkostlivě formulována ve eufemistických obecných pojmech, aby Romynásilně transformovaly do „nového lidství“. Nic nového pod sluncem, protože jak vraždění, tak nucené asimilace se již po staletí dějí na základě stejného základního proticikánského postoje.

Současná euforie ve východní Evropě má kromě svobodomyslného také silný nacionalistický náboj, kterého se musí obávat každá etnická menšina. Připočteme k tomu rostoucí ekonomickou krizi ve všech těchto zemích a máme potřebné ingredience pro toxické klima, v nichž se klasičtí obětní beránci jako Romové a Židé musejí obávat nejhoršího. Při vzniku polské Solidarity a renesance polského nacionalismu v letech 1982 až 1983 docházelo k organizovaným pogromům proti Romům, proti nimž úřady nezasahovaly (Rogier 1983). Pouze na tomto pozadí lze pochopit, že od roku 1988 napadají organizované skupiny skinheadů Židy a Romy v ulicích Budapešti. Policie tvrdí, že je bezmocná (*Romanija* 11/1988)⁷.

Počátkem roku 1990 docházelo v Praze, Plzni a několika malých městech v severních Čechách k útokům proti Romům organizovanými skupinami skinheadů, aniž policie zasáhla (Rottenberg 1990).

V lednu 1990, v době turbulentního dozvuku rumunské revoluce, jsou ze strany velmi rozdílných politických táborů „cikáni“ obviňováni a jedním

7 Bibliografický odkaz na zdroj v seznamu literatury chybí – pozn. red.

dechem spojování s kořistníky, zločinci, opilci a provokatéry (viz *NRC*)⁸. V dubnu tohoto roku citují tytéž noviny studenta, který demonstruje proti malému demokratickému obsahu programu Iliesca a jeho Národní fronty. Tento „pokrokový“ student je ovšem zároveň toho názoru, že v Rumunsku je zapotřebí Ku-Klux-Klan, aby bojoval proti „cikánům“ (*NRC*).

Ani v Československu není flagrantní rasismus vůči Romům v novinách a časopisech výjimkou. Především umírněné pozitivně myšlené články o „cikánské otázce“ vyvolávají řady rasistických čtenářských dopisů, v nichž jsou „cikáni“ označováni jako „špinaví“, „líní“, „nepoctiví“, „příživníci“ a „primitivní“ a v nichž se navrhuje, aby byli umístěni do uzavřených pracovních táborů nebo na zvláštních „cikánských územích“ (Kříž 1989).

Nová svoboda a demokratické možnosti Čechoslováků prozatím nejsou tím, na co by dosáhlo tři až pět set tisíc Romů v ČSSR. I po sametové revoluci v listopadu 1989, v březnu 1990, zveřejňují slovenské regionální noviny *Východ* ve svých dvou číslech článek pod názvem: „Nebo si treba zaslúžiť. O Romoch a ich svojskej životnej filozofii.“ V něm sděluje předseda národního výboru vesnice Jarovnice, v němž bydlí mnoho Romů, pan Milan Kropuch, svůj názor, že romské ženy by měly být bez ohledu na svůj věk po druhém dítěti sterilizovány. A celý národní výbor je jednomyslně pro to, aby se „retardované“ romské dívky od svého čtrnáctého roku pravidelně gynekologicky kontrolovaly v tom smyslu, že kdyby lékař zjistil těhotenství, měla by se soudně stíhat nejen dívka samotná, ale i její rodiče. Romské ženy, které přivedou na svět více duševně handicapovaných nebo jinak retardovaných dětí, je dle tohoto názoru třeba podrobit nucené sterilizaci bez ohledu na věk dotyčné ženy (viz Příloha A).

Pisatelé této zprávy chtěli původně jen prozkoumat, zda jsou Romové v ČSSR obětí rasistické demografické politiky, která se snaží snížit počet narozených dětí zneužíváním zákonů a směrnic v oblasti zdravotní péče, které jsou částečně upraveny tak, že se jejich aplikovatelnost pro toto specifické zneužití maximalizuje (zákon č. 20/1966, zákon č. 151/1988 a směrnice o provádění sterilizace ze 7. prosince 1971). I když jsou nekalé záměry tvůrců a vykonavatelů této politiky nad slunce jasnější a veřejný názor, co se týče Romů, „ještě stále kolísá mezi lhostejností a otevřeným rasismem“ (Charta 77, 1979), není přesto možné poskytnout jednoznačný právní důkaz, že ČSSR touto politikou porušuje lidská práva, protože samotné zákonodárství a s ním spojené předpisy jsou formulované v obecných pojmech. Je však možno poskytnout důkaz, že vykonavatelé politiky ve svém spěchu a snaze sterilizovat co největší počet romských žen stávající zákonodárství ve velkém počtu případů přestoupili.

8 Bibliografický odkaz na zdroj v seznamu literatury chybí. Jedná se o odkaz na novinový článek v nizozemském listu *NRC Handelsblad* – pozn. red.

Dokazování těchto faktů však již není vhodné, protože jsme přesvědčení, že nový prezident a jeho nová vláda, kteří nejsou odpovědní za nezákonnosti, na které upozorňujeme v této zprávě:

1. zmíněné excesy starého režimu pohřbí spolu s ním, ale nezapomenou na ně;
2. pozastaví zákonodárství, na kterém byla tato rasistická politika založena, nebo jej zrevidují tak, aby se takovéto zneužívání stalo nemožným;
3. budou, hledíce do budoucnosti, ochotni vytvořit pro Romy a v dohodě s nimi potřebné podmínky pro jejich emancipaci, aby se konečně i pro ně něco změnilo k dobrému a opět nevyšli naprázdno.

Právě nyní je tu jedinečná možnost, aby Romové získali to, co jim dosud chybí. Stejně jako v letech 1968/69 jsou i nyní, jak na Slovensku, tak i v Čechách a na Moravě zakládány „romské občanské iniciativy“ pod inspirujícím vedením nečetné romské inteligence. Všechny mají jednomyslně na seznamu svých požadavků na prvním místě uznání své vlastní identity jako Romové. Druhá příznivá okolnost je, že Václav Havel je eticky orientovaný prezident a je zároveň jedinou osobností, která může československou společnost pohnout ke zpytování svědomí, a to tím, že všudypřítomný rasismus proti „cikánům“ nejprve pojmenuje, s cílem jej konečně odstranit.

Podepsaní jsou toho názoru, že mohou ze dvou důvodů vznést vůči prezidentu Havlovi osobní apel:

1.

Byl to on, kdo již v prosinci 1978 jako mluvčí Charty 77 podepsal první a dosud jedinou kritickou československou analýzu o poválečné represi Romů v ČSSR, v níž se mimo jiné také zmiňují zavrženíhodné sterilizační praktiky (Charta 77, 1979).

2.

Svůj novoroční projev Havel uzavřel kromě jiného těmito slovy:

„Za svůj třetí úkol považuji podporu všeho, co povede k lepšímu postavení dětí, starých lidí, žen, nemocných, těžce pracujících, příslušníků národních menšin a vůbec všech občanů, kteří jsou na tom z jakýchkoli důvodů hůře, než ostatní.“

Proto na prezidenta Havla apelujeme, aby v době, kterou má k výkonu své funkce dosud k dispozici, zajistil, aby:

1. byl Romům revizí ústavy přiznán statut „národnostní menšiny“; pamatující na slova Miroslava Holomka, předsedy Svazu Cikánů-Romů, který existoval v letech 1969–1973 (viz výše): „Teprve až budou Romové uznáni jako národ, budou jejich zájmy a názory respektovány, což pak společnosti umožní, aby vyvinula požadované přijetí a toleranci vůči nim“ (Kostelancik 1989);
2. nyní vznikající romské iniciativy nedostávaly pouze morální, ale i širokou praktickou a finanční podporu;

3. byl se zástupci těchto organizací vypracován plán emancipace, založený na vědeckém výzkumu, který je nejprve třeba provést a který by zpracoval bilanci účinků systematické deprivace a diskriminace Romů za posledních 42 let;
4. se konečně realizoval bod 18 programu Romské občanské iniciativy z Prahy (spoluzaložené Romem Emilem Ščukou, v běžném životě prokurátorem): „Mějme k sobě navzájem úctu, jak k Romovi, tak ke gádžovi.“

Než ale dospějeme tak daleko, je třeba ještě ujít dlouhou cestu. Vycházíme-li z předpokladu, že jazyk říká něco o myšlenkovém světě lidí, kteří tímto jazykem hovoří, musí nás zachvátit pesimismus, otevřeme-li český nebo slovenský slovník u slova „cikán“: „příslušník potulného národa; symbol lživosti, zlodějskosti, toulavosti; přeneseně taškář, lhář, podvodník, tulák“.⁹

Přestože bývalý režim v roce 1950 označil diskriminaci na základě barvy pleti za trestnou, nezbavil až do konce svého fungování systém svého vládnutí institucionalizovaného rasismu, ani Českoslováky neupozornil na svůj vlastní rasismus. Necht' noví držitelé moci neztrácejí čas rituálním pokáním, ale chopí se oběma rukama mimořádné šance, že mají prezidenta, který vždy kladl důraz na takové morální normy, které vylučují jakýkoliv kompromis s rasistickou lží. Může být mostem do budoucna, mostem, který může překlenout propast mezi Čechy a Slováky na jedné straně a Romy na straně druhé.

Paul Öfner a Bert de Rooij
Amsterdam/Tilburg, 29. května 1990

Z nizozemštiny přeložil Ruben Pellar

Literatura¹⁰

- Andrš, Z. 1988. Ervaringen en indrukken van een zigeunerdorp in Oostslowakije (nizozemský překlad původního rukopisu).
- Bajgar, R. 1988. Cigáni. *Tvorba* 37: 9–11.
- Bartošová, M. 1989. Zasláný dopis. *Mladý svět* 31 (14): 14.
- Bartošová, M. 1989. Dopis Rubenu Pellarovi z 10. května 1989. *Charta* 77. 1979. Dokument č. 23. *Listy*, Duben 9 (2): 47–53.

⁹ Definice převzata ze *Slovníku jazyka českého* (Váša, P., Trávníček, F., Praha: Fr. Borový, 1941). Ve *Slovníku spisovného jazyka českého* (Praha: Academia, 1989) je už definice neutrální, ale i tam některé příklady (ze starší literatury) upozorňují na negativní konotaci termínu „cikán“ – pozn. překl.

¹⁰ Seznam literatury je pouze formálně upraven, v původním dokumentu chybějící údaje nejsou dohledávány. Seznam zdrojů odpovídá seznamu zdrojů v původním dokumentu bez ohledu na to, zda na jednotlivé položky dokument odkazuje, či nikoliv – pozn. red.

- Charta 77. 1990. Dokument č. 3/1990: O sterilizaci romských žen. *Sport*, 30. 1. 1990.
- Floreán, L. 1988. Ochrana pred nežiadúcou ťarchavosťou. *Pravda* 69 (201): 4 (26. 8. 1988).
- Geerts, H. 1990. „...en mijn zwarte hart huilt...“ In: *Republiek aan de Moldau*. WOEP Utrecht 1990.
- Havel, V. 1990. Nieuwjaarsrede van de president van de ČSSR. In: *Info over Charta 77*, 9 (3–4): 38–42.
- Kříž, I. 1989. Cikáni s malým cé, avšak s velkým rancem problémů. *Tvorba* (7): 8.
- Eekout-Zdrazilova, Z. 1989. Onderzoeksresultaten. Rukopis týkající se českého zákonodárství v oblasti lidských práv, dopis z 2. 2. 1989.
- Hübschmannová, M. 1977. Roms (Gypsies) in Czechoslovakia and their literature. *Studies in Indo-Asian Art and Culture* 5., New-Delhi, 37–76.
- Hübschmannová, M. 1990. Co si přejí Romové. *Lidové noviny* [datum, číslo, strana neuvedeny].
- Interview. 1989. Přeložené přepisy zaznamenaných interview na Kladně a v Nelahozevsi, září 1989.
- Interview. 1988–89. Přeložené přepisy rozhovorů zaznamenaných Rubenem Pellarem a Zbyněkem Andršem v období 1988–1989.
- Kostelancik, D. J. 1989. The Gypsies of Czechoslovakia: Political and Ideological Considerations in the Development of Policy. *Studies in Comparative Communism* 22 (4, Winter): 307–321.
- Lynden, H. van 1988. Zigeuners in Tsjechoslowakije. *O drom* (2): 30–31.
- Mladý svět*, tematické číslo věnované Romům, 21. 3. 1989.
- Pellar, R. 1989. Bericht Über die Sterilisation von Romani-Frauen in der Tschechoslowakei. Zpráva pro Romano Kongreso v Bernu 9. 12. 1989. Rukopis.
- Pellar, R., Andrš, Z. 1989. Zpráva o výzkumu v oblasti sexuální sterilizace romských občanů v ČSSR. Rukopis.
- Pellar, R., Andrš, Z. 1989. Je poskytování příspěvků romským ženám v Československu v případě sterilizace správné a probíhá sterilizace vždy v souladu se zákonem? Rukopis.
- Pellar, R., Andrš, Z. 1990. Statistical Evaluation of the Cases of Sexual Sterilisation of Romani Women in (East)Slovakia. Appendix to the „Report on the Examination in the Problematics of Sexual Sterilisation of Romanies in Czechoslovakia“. Rukopis (viz Příloha A této zprávy).
- Pellar, R., Andrš, Z. 1990. Statistical Evaluation of the Cases of Sexual Sterilisation of Romani Women in Bohemia – Appendix to the „Report on the Examination in the Problematics of Sexual Sterilisation of Romanies in Czechoslovakia“. Rukopis (viz Příloha B této zprávy).

- Posluchová, E., Posluch, J. 1989. Problémy plánovaného rodičovstva u cigánskych spoluobčanov vo Východoslovenskom kraji. *Zdravotnícka pracovníčka* 39 (4): 220–223.
- Probošťová, D. 1990. Romská občanská iniciativa. *Lidové noviny* 28. 2. 1990, s. 2.
- Prokop, J. 1986/1987. Článek v slovenském deníku *Smena* z 6. 8. 1986, cituje Tom Lantos a John Porter z výboru Congressional Human Rights Caucus v dopise ministru vnitra ČSSR ze 7. 10 1986, a dále citováno in: *Insight*, 15. 9. 1986 a 7. 9. 1987.
- Puchala, M. 1989. Nepriaznivé následky podvazu vajcovodov na žensky organismus. *Prakt. Lék.* 69 (4): 138–140.
- Puxon, G. 1978. World Romani Congress Report on: Dissolution of the Romani Unions in Czechoslovakia, interní publikace druhého romského kongresu Romano Kongreso konaného na podzim 1978 v Ženevě.
- Puxon, G. 1981. Die Roma in der ČSSR. In: *Pogrom, Sonderausgabe III. Welt-Roma-Kongress 1981*, 12 (březen/duben): 50.
- Radio Free Europe Bulletin*. 1980. Czechoslovak Situation Report 19, 30. 7. 1980, 9–13.
- Radio Free Europe Bulletin*. 1981. Czechoslovak SR 19, 6. 10. 1981, 9–11.
- Radio Free Europe Bulletin*. 1983. Czechoslovak SR 6, 28. 3. 1983, 16–19.
- Radio Free Europe Bulletin*. 1985. Czechoslovak SR/9, 3. 6. 1985, 25–30.
- Radio Free Europe Bulletin*. 1988. Czechoslovak SR/20, 18. 11. 1988, 35–36.
- Radio Free Europe Bulletin*. 1989. Czechoslovak SR/16, 2. 8. 1989, 37–43.
- Renner, H. 1977. „De zigeuners in Tsjechoslowakije.“ *Spiegel Historiae* 12 (7/8): 400–407, 447.
- Renner, H., dopis z 9. 1. 1989.
- Rogier, J. 1983. Zigeuners in Auschwitz. *Heidens* 2 (2): 3–31.
- Romano lav* I. Vydává Romská Občanská Iniciativa Praha. [datace neuvedena]
- Rottenberg, H. 1990. Voor Vietnamezen en zigeuners is Praag een gevaarlijke stad. *De Volkskrant*, 4. 5. 1990.
- Směrnice Ministerstva zdravotnictví České socialistické republiky č. 1/1972 o provádění sterilizace, oznámená v částce 5/1972 Sb. *Věstník Ministerstva zdravotnictví České socialistické republiky* 20, částka 1–2, 29. 2. 1972.
- Ščuka, E. 1990. Romové a Romská občanská iniciativa v Československu. *Fórum* 4: 8.
- Zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, Společné předpisy a jiná závazná opatření, 11–16.
- Zigeuner in der Tschechoslowakei. 1971. Wissenschaftlicher Dienst für Ostmitteleuropa. Marburg a/d Lahn: Johann Gottfried Herder-Institut, Heft 5 (Mai), 311–324.
- Zur Zigeunerfrage in der Tschechoslowakei. 1971. Wissenschaftlicher Dienst für Ostmitteleuropa. Marburg a/d Lahn: Johann Gottfried Herder-Institut, Heft 7 (Juni), 458–460.

Statistické vyhodnocení případů sexuální sterilizace romských žen na (východním) Slovensku. Dodatek ke „Zprávě o výzkumu problematiky sexuální sterilizace Romů v Československu“

Abstrakt

Statistické vyhodnocení souboru výpovědí 123 romských žen sterilizovaných na (východním) Slovensku v letech 1977–1989 z lékařsko-právního hlediska. Metody sběru dat a druh dat. Seznam lokalit, kde ženy žijí. Kritéria pro vyhodnocení: počet případů sterilizace v jednotlivých letech, věk žen při sterilizaci, počet jejich dětí, zdravotní stav ženy a jejich dětí, (ne)spokojenost ženy s ukončením plodnosti, sterilizace se souhlasem / bez souhlasu ženy nebo manžela nebo bez výslovného souhlasu manžela, vnitřní a vnější důvody pro podstoupení sterilizace. Diskuse. Důsledky politiky „sterilizace s příspěvkem“ se na Slovensku zdají být ještě fatálnější, než jsme očekávali. Autorům a vykonavatelům této politiky hrozí obvinění z genocidy.

Klíčová slova

Československo; Slovensko; Cikáni, Romové; sexuální sterilizace; lékařsko-právní aspekty; statistika; genocida; 123 žen

Úvod

Zkoumali jsme soubor výpovědí 123 romských žen ze Slovenska, sterilizovaných v letech 1977–1988, z lékařsko-právního hlediska. Sběr dat probíhal v letech 1988–1990 (začátek roku).

Metoda shromažďování údajů a druh shromažďovaných dat

Zacilení výzkumu probíhalo zvláště v počátcích převážně metodou náhodného vzorku. Později se šetření zaměřilo na určité lokality (např. Jarovnice u Prešova). Používali jsme následující metody sběru dat:

1. Ústní dotazování sterilizovaných romských žen, přičemž výpovědi byly případně zaznamenány na magnetofon a přepsány. Tuto metodu jsme používali na začátku našeho šetření.
2. Použití dotazníku s 29 otázkami (viz Příloha), který byl respondentům doručen poštou nebo jinak, nebo byl vyplněn sterilizovanou osobou či tazatelem při rozhovoru se sterilizovanou osobou.
3. Ústní dotazování jiných osob, například rodinných příslušníků sterilizované osoby, sociálních pracovníků a dalších osob. I zde byl případně použit magnetofon nebo dotazník.
4. Shromáždění dat z literatury (viz Literatura).

Seznam obcí, kde sterilizované ženy žily v době dotazování

Obce jsou řazeny abecedně podle okresů. V závorkách je uveden počet sterilizovaných žen zařazených do souboru.

okres Košice (7): Olšovany (1), Košice (6)

okres Prešov (63): Chmiňany (7), Chminianske Jakubovany (15), Jarovnice (22), Kendice (1), Prešov-Solivar (8), Svinia (6), Torysa (4)

okres Poprad (2): Poprad (1), Poprad-Veľká (1)

okres Spišská Nová Ves (39): Bystrany (11), Hrabušice (1), Krompachy (5), Richnava (9), Spiš (1), Spišské Podhradie (1), Žehra (11)

okres Stará Ľubovňa (12): Čirč (0), Kijov (1), Lomnická (6), Ľubotín (4), Podolíneč (?), Stará Ľubovňa (1)

Kritéria pro vyhodnocení

Soubor výpovědí 123 žen dále analyzujeme se zaměřením na níže uvedená kritéria. Protože však údaje odpovídající jednotlivým kritériím nejsou u všech zkoumaných případů úplné, uvádíme u jednotlivých kritérií buď počet a procento nezjištěných případů, nebo soubor příslušně redukuje.

Kritéria jsou zaměřena v první řadě na zjištění právních aspektů jednotlivých případů a jejich zasazení do širšího rámce. Čistě antikoncepční sterilizace se považuje za legální pouze tehdy, byla-li podstoupena skutečně dobrovolně v souladu s § 27 zákona o zdraví lidu 20/1966 Sb., tj. nebyla-li podstoupena jako důsledek nátlaku, nebo psychického či fyzického násilí ze strany jiných osob či podobně.

Všímáme si také některých sociálních a zdravotních hledisek.

Zaměřujeme se na následující kritéria:

- 1 Počet případů sterilizace v jednotlivých letech
- 2 Věk žen v době sterilizace
 - 2.1 Závislost počtu sterilizací na věku ženy
 - 2.2 Závislost výšky příspěvku v tisících Kčs na věku ženy
- 3 Počet dětí, které žena má
 - 3.1 Nedodržení kritéria „počtu dětí“
 - 3.2 Závislost výše příspěvku na počtu dětí aj.
 - 3.3 Věk ženy při sterilizaci v případech jednoho až dvou dětí
- 4 Zdravotní stav ženy a jejích dětí před a po operaci, (ne)splňování s ukončením plodnosti
 - 4.1 Zdravotní stav ženy před operací
 - 4.2 Zdravotní stav ženy po operaci
 - 4.2.1 Stížnosti uváděné ženou po operaci
 - 4.3 Zdravotní stav dětí před operací ženy
 - 4.4 (Ne)splňování ženy s ukončením plodnosti
- 5 Sterilizace bez vědomí ženy, sterilizace bez vědomí manžela, sterilizace bez výslovného souhlasu manžela
 - 5.1 Sterilizace bez vědomí ženy
 - 5.2 Sterilizace bez vědomí manžela
 - 5.3 Sterilizace bez výslovného souhlasu manžela
- 6 Vnější a vnitřní důvody k podstoupení sterilizace
 - 6.1 Protiprávní nátlak
 - 6.2 Přemlouvání a agitace
 - 6.3 Finanční motivace
 - 6.4 Antikoncepce
 - 6.5 Ostatní důvody nebo důvody neuvedeny

V debatě u jednotlivých kritérií případně odkazujeme na konkrétní otázky z dotazníku.

1 Počet případů sterilizace v jednotlivých letech

Zkoumáme počet provedených sterilizací v jednotlivých letech, tj. od roku 1977 (nejstarší případ) do roku 1989. V mnoha případech zůstává rok sterilizace neznámý (35 žen), ale je pravděpodobně, že velmi často jde o ženy, které podstoupily sterilizaci po roce 1986, jak vyplývá z jiných dokladů.

rok sterilizace	počet případů sterilizace
rok nezjištěn	35
1977	1
1978	-
1979	2
1980	1
1981	-
1982	2
1983	2
1984	2
1985	4
1986	12
1987	20
1988	25
1989	17
Celkem	123

Komentář

Z tabulky je patrné náhlé zvýšení počtu případů sterilizace od roku 1986, s vrcholem v roce 1988. Tyto údaje korelují s informacemi, které nám poskytl pan Kuča, předseda sociálního odboru Okresního národního výboru v Prešově, jenž nám sdělil, že největší počet zákroků byl proveden v letech 1986–1987, na počátku poskytování finančního příspěvku a/nebo hmotné podpory v souvislosti se sterilizací. V těchto letech byl celkový počet sterilizačních operací v okrese Prešov 309, z nichž ve 181 případech šlo o romské ženy (Pellar, Žlnayová 1990). Literatura rovněž dokumentuje náhlý trojnásobný nárůst počtu sterilizačních operací romských žen ve Východoslovenském kraji v roce 1987 (Posluchová, Posluch 1989).

Autoři vyjadřují názor, že tento nárůst byl „pozitivně ovlivněn“ poskytováním výše zmíněného finančního příspěvku. Tyto skutečnosti jsou v rozporu s tvrzením (Giňa, Bohuš, Bartošová 1989), že poskytování příspěvku se provádí jako nezávislá sociální dávka, která nemá motivační charakter.

2 Věk žen v době sterilizace

Romské ženy byly rozděleny do tří věkových kategorií: 18–25; 26–35; 36 a více let. Věk 35 let je původní věková hranice, před jehož dosažením musela žena mít nejméně 4 děti, chtěla-li podstoupit čistě antikoncepční sterilizaci (Štěpán 1989: 142–155). Od roku 1986 však stačí na Slovensku k antikoncepční sterilizaci dovršení plnoletosti (18 let) a počet tří dětí (Floreań 1988).

2.1 Závislost počtu sterilizačních operací na věku ve výše uvedených kategoriích

	věková skupina	počet žen	%	%
1.	věk neznámé	25	20,3	
2.	18–25	34	37,6	34,7
3.	26–35	44	35,8	44,9
4.	36 a vyšší	20	16,3	20,4
Celkem		123 (98)	100	100

Komentář

Převládá počet žen do věku 35 let, kterých je 73,4 % respektive 79,5 %. Sterilizaci podstupují tedy většinou mladé ženy. Pouze pětina žen (16,3 % nebo 20,4 %) je starší než 35 let.

Poznamenejme jen na okraj: z hlediska plánování rodiny se nezdá příliš rozumné stanovit hranici povolení sterilizace na věk 18 let, protože v československých podmínkách je vratnost ženské sterilizace, jak se zdá, dosud nezmapovaným problémem a je pravděpodobně velice nízká. V Československé literatuře jsme našli pouze jedinou práci na toto téma, která neuvádí přesná čísla (Havránek 1989). Jeden gynekolog z Ústavu pro péči o matku a dítě v Praze nám nedávno sdělil, že vratnost v československých podmínkách je snad 30 procent. Toto procento musí být u romských žen, které žijí většinou v chudých izolovaných vesnicích, v nichž jsme náš výzkum převážně prováděli, dále snížen vzhledem k rasové a sociální bariéře, za níž ženy žijí a která pro ně reoperaci činí prakticky nedosažitelnou.

2.2 Závislost výše příspěvku v tisících Kčs na věku žen

V původním souboru je 123 žen. Závislost výše příspěvku na věku však zkoumáme pouze u těch žen, u kterých známe jak věk, tak výši příspěvku. Zahrnujeme i ženy, které žádný finanční příspěvek nedostaly. Velikost takto redukováného souboru

je 95 žen. Věkové kategorie jsou opět 18–25; 26–35; 36 a více let. Uvádíme průměrnou výšku příspěvku v tisících korun pro tyto kategorie. V závorkách jsou uvedeny částky v tisících korun pro jednotlivé ženy v dané kategorii.

Věk 18–25 let: 33 žen, tj. 34,7 % z celku; průměr: 17,7 tis.

(15; 15; 25; 25; 22; 20; 0; 20; 25; 2; 14; 2; 25; 15; 18; 20; 0; 20; 17; 15; 25; 25; 25; 20; 15; 20; 20; 20; 20; 20; 20; 20)

Celkem: 585 tisíc korun

Věk 26–35 let: 40 žen, tj. 42,1 % z celku; průměr 12,5 tis.

(15; 2; 12; 20; 10; 18; 12; 18; 2; 15; 2; 20; 15; 15; 7; 0; 12; 11; 15; 6; 25; 12; 15; 15; 3; 17; 20; 0; 5; 7; 10; 15; 8; 2; 10; 2; 18; 20; 20; 20; 10; 15)

Celkem: 499 tisíc korun

Věk 36 a více: 22 žen, tj. 23,2 % z celku; průměr: 10,1 tis.

(15; 15; 15; 2; 5; 12; 17; 13; 0; 10; 11; 15; 15; 8; 8; 15; 15; 10; 10; 2; 10; 0; 15)

Celkem: 223 tisíc korun

Komentář

Převládá počet žen do věku 35 let, kterých je 73,4 % respektive 79,5 %.

Průměrná výše příspěvku klesá s rostoucím věkem. Nejvyšší částku dostávají ženy ve věku 18–25 let, v průměru činí částka v této kategorii 17,7 tisíc korun. Ženy v kategorii 36 a více let věku dostávají v průměru jen 10,1 tisíc korun.

Celkem dostalo těchto 95 žen 1 307 000 Kčs. Průměr na jednu ženu činí 13 760 Kčs.

Pan Kuča (Pellar, Žlnayová 1990) nám sdělil, že v okrese Prešov byly pro léta 1986–1987 vyplaceny tři miliony dvě stě tisíc korun (3 200 000 Kčs) až 309 ženám (mezi nimi je 181 romských žen); údaje za rok 1988 činí pro okres Prešov 141 žen (z toho 46 romských žen) a celková částka představuje jeden milion osm set tisíc (1 800 000) Kčs; průměrná výše vyplacené částky činí 15 tisíc Kčs pro romské ženy a necelých 5 tisíc Kčs (4 700 Kčs) pro neromské ženy.

Pan Ing. Petr Víšek, vedoucí Oddělení péče o rodinu Federálního ministerstva práce a sociálních věcí, nám sdělil koncem února 1990 (Víšek 1990), že v roce 1988 vyplatyly československé úřady za příspěvky v případech sterilizace asi 28 milionů Kčs (28 000 000 Kčs), z toho 26 milionů na Slovensku a 2 miliony v České republice.

3 Počet dětí

V analyzovaném souboru celkem 123 žen je jen 94 takových, u nichž je nám znám počet dětí. Všímáme si údajů u žen, které mají 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 a více dětí.

počet dětí	počet žen	%
1	6	15,95 %
2	9	(12,2 % ze 123)
3	11	
4	17	
5	6	
6	12	
7	14	
8	8	
9	4	
10	3	
11	-	
12 a více	4	
Celkem	94	

3.1 Nedodržení kritéria počtu dětí

Na Slovensku smí gynekolog sterilizační operaci provést, jedná-li se o čisté antikoepční sterilizaci, dosáhla-li žena plnoletosti a má tři žijící děti.

V souboru je 94 žen, kde je znám počet dětí. Mezi nimi nacházíme 15 žen, které mají méně než tři děti, což činí 16 procent ze sledovaného souboru. V případě, že bychom vzali v úvahu všech 123 žen, představuje to 12,2 procent.

Nelze samozřejmě automaticky prohlásit, že v případě nedodržení kritéria minimálního počtu dětí došlo k porušení zákona. Mohla tu být nějaká neznámá indikace, která sterilizaci dovolovala. Percentuální podíl 15,95 (16 %) se však zdá být dosti vysoký a podle našeho názoru by jednotlivé případy měly být důkladně přešetřeny prokuraturou.

3.2 Závislost výše příspěvku na počtu dětí, výška příspěvku, počet sterilizovaných žen, průměrná částka udělená jednomu členovi rodiny v jednotlivých kategoriích, percentuální vyjádření

Komentář

Zjišťujeme nejvyšší průměrnou částku příspěvku pro rodinu u žen s jedním dítětem (23 tisíc Kčs). Do pěti dětí částky kolísají mezi 16–17 tisíci Kčs, pak lehce klesají.

Křivka však klesá strměji, vypočteme-li částku připadající na jednoho člena rodiny (uvažujeme úplnou rodinu, jako by měla otce nebo manžela ve všech

případech). Ze 7,7 tisíc Kčs pro jednoho člena rodiny v rodinách s jedním dítětem klesá křivka na 0,83 tisíc Kčs. Rodiny s jediným dítětem dostávají na jednoho člena rodiny průměrně devět až čtrnáct krát více než rodiny s deseti nebo dvanácti dětmi.

Případná stimulace k podstoupení sterilizace je tedy u malých rodin mnohem vyšší než ve velkých rodinách. Samozřejmě by toto zjištění mělo být ověřeno v širším měřítku.

počet dětí v rodině	částka poskytnutá jednotlivým ženám (v tis. Kčs)	počet žen	% žen	průměrná částka poskytnutá ženě	průměrná částka připadající na jednotlivého člena rodiny
1	25; 20; 25; 25; 20	5	6,0	23,0	7,70
2	25; 20; 0; 20; 17; 15; 15	7	8,4	16,0	4,00
3	15; 0; 2; 25; 18; 20; 2; 20; 20; 20	10	12,0	16,2	3,24
4	20; 25; 17; 25; 12; 5; 17; 20; 15; 10; 18; 20; 20; 20; 20	15	18,1	17,6	2,90
5	22; 2; 20; 25; 15; 20	6	7,0	17,3	2,50
6	10; 18; 2; 15; 10; 13; 0; 8; 7; 15; 2	12	14,5	8,8	1,10
7	15; 2; 2; 7; 0; 15; 15; 6; 11; 8; 15; 8; 0	14	16,9	8,5	0,94
8	18; 14; 12; 15; 15; 2; 10; 10	7	8,4	11,6	1,16
9	15; 10; 15; 15	4	4,8	13,8	1,20
10	2; 12; 5	3	22,9	6,3	0,52
11	-----	-	-	-	-
12	15; 15; 5; 12	4	4,8	11,8	0,83
Celkem		83	100 %		

3.3 Věk ženy v případech, kdy má jen jedno nebo dvě děti

V souboru je 15 žen s jedním nebo dvěma dětmi. Ve spěchu přípravy našeho pracovního textu jsme ale započítali pouze 13 takových žen. V definitivním textu bude čísla nutno zpřesnit.

věk ženy	počet žen
18	3
19	2
21	1
23	1
24	2
25	1
26	1
27	1
29	1
36	1
Celkem	13

Z těchto 13 žen je jich 10 ve věku 18–25 let, což představuje zhruba 75 procent ze souboru těchto žen. Pouze jedné ženě je víc než 35 let.

4 Zdravotní stav ženy a dětí před a po operaci, (ne)spokojenost ženy s ukončením plodnosti

Údaje uvedené v této části textu jsou založeny na odpovědích na otázky 8, 9, 10, 12 a 13¹¹ dotazníku (viz příloha). Výpovědi žen jsou samozřejmě subjektivní, nemusí odrážet realitu přesně, protože ženy někdy možná agravují své stížnosti, nebo svůj skutečný zdravotní stav zakrývají, ale celkový obraz by měl ukázat skutečné obrysy jasně. V části 4.2.1 uvádíme seznam příznaků nebo stížností po operaci, které ženy uvedly, v 4.2.2 seznam léků, které ženy na léčbu svých obtíží berou.

4.1 Zdravotní stav ženy před operací

Jako východisko jsme použili odpovědi na otázku 8. Za nemocné považujeme pouze takové ženy, které uvádějí vážnější nemoci, tedy takové, které by mohly být eventuálně důvodem či indikací pro sterilizaci. Při provádění šetření jsme se

11 V anglickém originálu je omylem uvedeno 12 a 12 – pozn. překl.

dopustili jedné chyby: zapomněli jsme se zeptat, zda byla sterilizace provedena v průběhu císařského řezu nebo po něm. Opakovaný císařský řez je indikací pro dobrovolnou sterilizaci (směrnice MZ ČSR o provádění sterilizace 1972). To mohlo ovlivnit výsledky statistiky.

Zdravotní stav ženy před operací	počet	%	%
Zdravotní stav neznámý	40	32,5	
Žena uvádí, že před operací neměla žádné potíže, že byla zdravá	66	53,7	77,6
Žena uvádí, že před operací měla potíže, že byla nemocná	17	13,8	22,4
Celkem	123	100 %	100 %

4.2 Zdravotní stav ženy po operaci

Jako východisko slouží odpovědi na otázky 10 a 11.

Zdravotní stav ženy po operaci	počet	%	%
Zdravotní stav neznámý	40	32,5	
Stížnosti po sterilizaci	9	7,3	10,8
Stížnosti nebo zhoršení zdravotního stavu po sterilizaci.	74	60,2	89,2
Celkem	123 (83)	100 %	100 %

4.2.1 Seznam symptomů, které ženy uvádějí

Počet žen, které nás informovaly o nějakých zdravotních obtížích, byl 73. Omlouváme se za hrubost třídění jednotlivých symptomů.

Popis symptomu je nekompletní. Číslo za symptomem uvádí jeho frekvenci.

bolest břicha	2
bolest hlavy	36
bolest ledvin	2
„ledviny“ [bolest ledvin?]	1
bolest [není specifikováno]	4
bolest nohou	4
„nohy“ [bolest nohou?]	2
bolest podbřišku	21
bolest páteře	4

bolest paží nebo rukou	4
bolest v důsledku námahy	1
bolest pravé kyčle	1
bolest srdce	1
„srdce“ [bolest srdce?]	3
bolest „všeho“	1
bolest zad	9
bolest beder	1
bolest „zespodu do srdce“	1
bolest žaludku	1
„vaječníky“ [bolest vaječníků?]	1
bodavá bolest kolem srdce	1
bodavá bolest v kyčli	1
bodavá bolest v místě operace	1
bodavá bolest v podbřišku	3
křeče, křeče v břiše	1
křeče, křeče v nohou	1
křeče, křeče v horních končetinách	1
„hlava“ [bolest hlavy?]	1
bolestivá menstruace	2
menoxenie a další menstruační stížnosti	6
krvácení [menstruace?]	1
výtok	1
hubnutí	9
ztráta vlasů	4
zimnice	1
mdloby	1
závratě, vertigo	7
přechodná ztráta vědomí	1
citlivost na změny počasí	1
anorexie	1
zvracení	2
nevolnost	2
slabost, záchvaty slabosti	8
vyšší nemocnost	1
obtíže při zvedání předmětů	1
paréza levé nohy po operaci	1
obtíže [není specifikováno]	1
potíže s močením	1

únava	1
břicho, růst	1
vysoký tlak	1
kolísavý tlak	1
tuberkulózní nádor	1
a později uzlina v podpaží	1
[pocit, že je?] nemocná nebo že je jí hůře, [pocit?] špatného zdravotního stavu	34
cítí se špatně	1
psychické poruchy [nervová labilita, psychická porucha 1, „nervy“ 2, nervozita 2, psychické onemocnění s hospitalizací jako následek operace 1, špatný pocit, když vidí těhotnou ženu 1, pocit: kdybych mohla mít děti, byla bych zdravější 1, pocit psychické nemoci 1, špatná nálada 11]	11

Nejčastější jsou tyto příznaky: bolest (bolest hlavy 36 nebo 37, bolest v podbřišku 24, bolest zad nebo podobná 14), psychické poruchy 11, hubnutí 9, závratě 7, poruchy menstruace 6–10.

Vysoké procento žen, které udávají zhoršení zdravotního stavu po operaci (60,2 procent respektive 89,2 procent) je závažejší, srovnáme-li je s údaji, které poskytují řešerše ze světové literatury k tématu vedlejších účinků a komplikací při ženské sterilizaci. Zdá se, že ve vyspělých zemích je procento komplikací a nežádoucích účinků velmi malé a že sterilizaci lze hodnotit jako bezpečnou a perspektivní metodu antikoncepce (Giňa, Bohuš, Bartošová 1989). Nicméně, slovenská (!) kazuistika popisující ischemické komplikace u 36leté ženy po radiační kastraci varuje před nebezpečím estrogenové deficiencie po podvazu vejcovodů u mladých žen (!). Autor této zprávy uvádí mimo jiné symptomy „estrogenové deficiencie“, které jsou: bolest v podbřišku, bolest ramen, atrofie vnějších pohlavních orgánů, dysfunkční děložní krvácení často vyžadující hysterektomii (Puchala 1989).

Zdravotní aspekty sterilizace za daných podmínek tak budou vyžadovat další přezkoumání.

4.2.2 Léky, které ženy berou

Informace o typu léku byla zjištěna jen asi ve 13 případech. Zjištěná medikace zahrnuje: Belaspon; Brufen; Diazepam; Furalgin; injekce proti bolesti; káva (samoléčení); práškové sedativum; nitroglycerin; No-SPA; „malé bílé tablety“, „červenobílé“ tablety 2; Spasmoveralgin; Sedolor 2; Trini...(nečitelné).

4.3 Zdravotní stav dětí před operací ženy

Statistika byla provedena proto, že některé poruchy u dětí mohou indikovat dobrovolnou sterilizaci ženy.

Zdravotní stav dětí	počet	%	%
neznámý	44	35,6	
nemocné děti	12	9,8	15,2
zdravé děti	67	54,4	84,8
Celkem	123	100 %	100 %

Ženy udávají, že zdravotní stav jejich dětí je nebo byl dobrý v 54,4%, respektive v 84,8%. Statistika vychází z odpovědí na otázku 9.

4.4 (Ne)spokojenost ženy s ukončením plodnosti

(Ne)spokojenost ženy s ukončením plodnosti	počet	%	%
neznámý	53	43,1	
spokojenost	24	19,5	34,3
nespokojenost	46	37,4	65,7
Celkem	123	100 %	100 %

Žen spokojených s ukončením své plodnosti je 19,5%, respektive 34,3%. Nespokojenost byla zjištěna u 37,4%, respektive 65,7% žen.

5 Sterilizace bez vědomí ženy, sterilizace bez vědomí manžela, sterilizace bez výslovného souhlasu manžela

Zde zkoumáme, zda žena v okamžiku operace věděla, jaký druh zákroku podstupuje. Zkoumáme tedy dodržování odstavce č. 23 zákona o péči o zdraví lidu 20/1966, Sb., který předepisuje poučení a souhlas pacienta, popřípadě členů jeho rodiny, o povaze onemocnění a potřebném léčení (zákon č. 20/1966, Sb.).

Při přípravě dotazníku jsme s touto eventualitou nepočítali, nicméně ženy někdy o stavu věcí spontánně informují, nejčastěji při odpovědi na otázku číslo 17. Sterilizace bez vědomí manžela znamená, že manžel před zákrokem nebo v době jeho provádění nevěděl, že žena bude sterilizována. Nebereme v úvahu případy, kdy žena žije bez muže (např. po rozvodu), kdy nemá smysl tento aspekt sledovat.

Sterilizací bez udělení souhlasu manžela se rozumí případy, kdy muž nedal ke sterilizaci výslovný souhlas, patří sem tedy případy, kdy byl výslovně proti, ale i takové, kdy se prostě nevyjádřil.

5.1 Sterilizace bez vědomí ženy

Sterilizace bez vědomí ženy	%	%
případy, kde tato skutečnost není známa	28	
sterilizace bez vědomí ženy /žena byla informována až po operaci/	7,3	10,2
sterilizace s vědomím ženy	64,2	88,8
Celkem	100 %	100 %

5.2 Sterilizace bez vědomí manžela

Sterilizace bez vědomí manžela	%	%
případy, kde tato skutečnost není známa	41,5	
sterilizace s vědomím manžela	24,4	41,7
sterilizace bez vědomí manžela	34,1	58,3
Celkem	100 %	100 %

5.3 Sterilizace bez výslovného souhlasu manžela

Statistika vychází z odpovědí na otázku 17.

Se souhlasem (bez souhlasu) manžela	%	%
skutečnost není známa	39	
bez souhlasu manžela	50,4	82,7
s vyjádřeným souhlasem manžela	10,6	17,3
Celkem	100 %	100 %

Komentář k částem 5.1–5.3

Sterilizace bez vědomí ženy, tj. kdy se žena dozvídá o zákroku až dodatečně, se uskutečnila podle sdělení žen v 7,3 %, respektive 10,2 %.

Poměrně velký je počet sterilizací, kdy manžel o operaci nevěděl, nebo s ní nevyslovil souhlas (tyto dvě možnosti se do značné míry překrývají). S výslovným souhlasem manžela se uskutečnilo pouze 10,6 %, respektive 17,3 % sterilizací.

Přestože československé zákonodárství informování pacienta závazně nepředepisuje, je z etického hlediska třeba jej doporučit (Štěpán 1989). Je nutno poznamenat, že – jak je patrné z dotazníků – na sterilizaci uskutečněnou bez svého souhlasu nebo vědomí reaguje manžel velmi často negativně.

6 Vnitřní a vnější důvody pro podstoupení sterilizace

Vnitřními důvody rozumíme motivaci ženy k postoupení sterilizace (například přání ukončit plodnost, viz 6.4). Mezi vnější důvody zařazujeme například nezákonný nátlak (6.1). Některé důvody lze klasifikovat jak jako vnější, tak jako vnitřní, například „důvod zdravotního stavu“ (žena se rozhodne podstoupit operaci z důvodů svého zdraví, nebo protože lékař provede ovariosalpingektomii při narkóze).

6.1 Nezákonný nátlak

Případy, kdy došlo k nezákonnému nátlaku, rozumíme takové případy, kdy žena podstoupila sterilizaci po nátlaku, například veřejného činitele, který podmínil nějaký zákonný nárok nebo výhodu podstoupením sterilizace. Takové případy se staly zřejmě v obci Jarovniceⁱ (okres Prešov), ale jak se zdá, i jinde.

Statistika je založena na otázkách 18–20.

Nezákonný nátlak: 13, tj. 10 % ze 123

6.2 Přemlouvání a agitace

Sem řadíme případy, kdy lidé z okolí používali určitého přesvědčování nebo agitace, aby dosáhli souhlasu ženy s podstoupením sterilizace, například když se ji někdo snažil manipulovat upozorňováním na finanční přínos podstoupení operace díky finančnímu příspěvku nebo jiné podpoře v souvislosti s operací.

Ne všechny případy v této kategorii musí být nutně v rozporu se zákonem, například lékař se snaží přesvědčit ženu, jejíž nemoc je indikací pro sterilizaci, zákonnými prostředky, například upozorňováním na nebezpečí možného těhotenství pro její život.

Přesvědčování a agitace: 42, tj. 34,1 % ze 123

i Při přípravě tohoto textu jsme se dozvěděli o dvou článcích nedávno publikovaných ve východoslovenském deníku Východ (Komanický 1990 a, b). Popisují velice důkladně situaci Romů v Jarovnicích včetně problematiky sterilizace. V Jarovnicích žije 2 024 Romů (celkový počet obyvatel je 3 147). Je tam 127 sterilizovaných žen (jak se zdá, většinou Romek, naše poznámka). Všechny z nich byly sterilizovány po 20. roku věku, a to před tím, než se jim narodily tři děti. Všechny dostaly finanční příspěvek až do výše 25 000 Kčs. Pan Anton Zboray, předseda místního národního výboru v letech 1971–1989, je zastáncem dobrovolné sterilizace, paní Mária Triščová si stěžuje na mentální retardaci rodičů a debilitu nebo imbecilitu jejich dětí. (Mluvíme samozřejmě o Romech.) Současný předseda MNV, pan Milan Kropuch, uvádí, že romské ženy by měly být sterilizovány po druhém dítěti bez ohledu na věk. Členové MNV doporučují gynekologické prohlídky retardovaných romských děvčat od věku čtrnácti let. Bude-li zjištěno těhotenství, měly by být nejen dívky, ale i jejich rodiče trestně stíhány. Vůči ženám, které porodí několik vážně mentálně retardovaných dětí, by podle nich měla být použita povinná sterilizace bez ohledu na věk. Náš komentář: Tento článek je křiklavým příkladem anticikanismu a spadá zjevně pod paragraf 260 československého práva – propagace genocidy.

6.3 Finanční motivace

Finanční motivací rozumíme vnitřní motivaci, kde žena sama vyjádřila, že podstoupila sterilizaci kvůli penězům, lépe řečeno kvůli finančnímu příspěvku nebo materiální podpoře v souvislosti se sterilizací.

Ve statistice vycházíme z odpovědí na otázku 18.

Finanční motivace: 24, tj. 19,5 % ze 123

Komentář:

Předpokládáme, že počet žen motivovaných finančně je pravděpodobně ve skutečnosti vyšší, než je uvedeno, domníváme se, že tuto motivaci žena někdy zatajuje (například ze studu).

6.4 Antikoncepce

Zde jsou uvedeny případy, kdy žena uvádí, že si přeje ukončit svou plodnost, tj. už si nepřeje mít další děti.

Při statistice opět vycházíme z odpovědí na otázku 18.

Antikoncepce: 22, tj. 17,9 % ze 123

6.5 Ostatní důvody nebo není známo

Sem spadají další vnitřní nebo vnější důvody, například zdravotní stav, sociální důvody, kromě výše uvedených, a dále případy, kdy důvod podstoupení sterilizace není znám.

Ostatní důvody nebo není známo: nezjištěno

Statistiku provedeme později. Počet totiž nelze vypočítat prostým odečtením výše uvedených možností pod 6.1–6.4, protože příčin může být současně více (například antikoncepce plus finanční motivace). Procenta uvedená pod jednotlivými kategoriemi je třeba doplnit a zpřesnit.

Komentář k 6.1–6.4

Z hlediska znění zákona jsou zajímavé případy pod body 6.1 a 6.3, částečně také pod bodem 6.2, protože naše výsledky indikují jasný rozpor se zásadou dobrovolnosti sterilizace v československém zákonodárství.

Diskuse

Diskuse byla již částečně provedena v komentářích věnovaných jednotlivým kritériím 1–6.4. Komentáře je třeba shrnout a případně doplnit dalšími údaji. Mělo by být provedeno srovnání s výsledky z českých zemí, ale rovněž se situací v jiných zemích.

Závěr

Důsledky politiky „sterilizace s příspěvkem“ se na Slovensku zdají být ještě fatálnější, než jsme očekávali. Naše výsledky by bylo třeba ověřit v širším měřítku nezávislými právními orgány na státní či dokonce mezinárodní úrovni. Pokud se naše výsledky potvrdí, pak ti, kteří jsou autory této politiky a její vykonavatelé, jen stěží uniknou obvinění z protiprávních činů dokonce i tak závažných, jako je genocida.

Z angličtiny přeložil Ruben Pellar

Literatura

- Drife, J. 1988. Sterilization – the before and after. *Practitioner* 232 (1441): 39–43.
- Floreán, L. 1988. Ochrana pred nežiaducou ťarchavosťou. *Pravda* 69 (201): 4.
- Giňa, O., Bohuš, Š., Bartošová, M. 1989. Dopis na romské téma. *Mladý Svět* 31 (14): 4.
- Havránek, F. 1989. O sterilizaci. *Mladý svět* 31 (13): 16.
- Komanický, P. 1990a. Nebo si treba zaslúžiť. O Romoch a ich svojskej životnej filozofii. 1. *Východ*, 13. 3. 1990, s. 1.
- Komanický, P. 1990b. Nebo si treba zaslúžiť. O Romoch a ich svojskej životnej filozofii. 2. *Východ*, 14. 3. 1990, s. 2.
- Pellar, R., Žlnayová, E. 1990. Rozhovor s Kučom, vedúcim Odboru sociálnych vecí ONV v Prešove, Prešov 5. 2. 1990. Rukopis, 10 s.
- Posluchová, E. Posluch, J. 1989. Problémy plánovaného rodičovstva u cigánskych spoluobčanov vo Východoslovenskom kraji. *Zdrav. pracov.* 39 (4): 220–223.
- Puchala, M. 1989. Nepriaznivé následky podvazu vajcovodov na ženský organizmus. *Prakt. lék.* 69 (4): 138–140.
- Směrnice MZ ČSR o provádění sterilizace 1972. Směrnice ministerstva zdravotnictví ČSR, *Věstník MZ ČSR* 22 (1–2): 1–4.
- Štěpán, J. 1989. Sterilizace. In: Štěpán, J. *Právo a moderní lékařství*. Panorama, Praha, 142–155.
- Víšek, Petr. 1990. Částky, vyplacené v roce 1988 v ČSSR a SSR v souvislosti s provedením zdravotnického úkonu. Ústní sdělení, Praha, únor 1990.
- Zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu.

Příloha

Dotazník distribuovaný mezi informanty v romštině a v češtině

AVEN AJSE LAČHE, IRINEN AVRI KADA LIL
/PROSÍM, VYPLŇTE TENTO DOTAZNÍK/

1

Kana tumen sanas pre sterilizacija? Andre savo berš, čhon, d'ives?
/Kdy jste byla na sterilizaci? Napište datum!/

2

Andre savo foros, andre savi špitaľa tumen operinde?
/Ve kterém městě a ve které nemocnici jste byla operována?/

3

Kana tumen sanas andre špitaľa, has odoj akor mek buter džuvľija? Keci džene?
Khatar has?
/Byla jste tam tehdy sama, nebo vás bylo na sterilizaci víc? Kolik vás tam bylo?
Odkud?/

4

Keci Romňija khatar tumende pen dine te podphandel?
/Kolik romských žen od vás se už dalo sterilizovat?/

5

Prindžaren varesave gadžijen, so pen dine te podphandel?
/Znáte nějaké gadžovky, které se nechaly sterilizovat?/

6

Keci love jon chudne? /Kolik peněz za to dostaly?/

7

Keci tumenge berš? /Kolik je vám let?/

8

Sanas tumen angle operacija phares nasvaľi? Savo nasvaľipen?
/Byla jste někdy před operací nemocná? S čím?/

9

Tumare čhave hin savore saste? /Vaše děti jsou všechny zdravé?/

10

San tumen pal e sterilizacija sasteder abo nasvaleder?

/Jak se cítíte po sterilizaci, lépe nebo hůře?/

11

Chudňan olestar nasvalipen, abo tumen dukhal vareso?

/Máte po operaci nějaké zdravotní potíže?/

12

San rado, hoj tumen imar na ela čhave?

/Jste spokojená, že už nebudete mít děti?/

13

Keci čhave hin tumen? /Kolik máte dětí?/

14

Kana tumenge uliľa jekhterneder čhavoro?

/Kdy se vám narodilo poslední dítě?/

15

Dživen romeha? /Máte manžela? Žijete s někým?/

16

Souhlasinlas tumaro rom, kaj pes te den te podphandel?

/Souhlasil s operací váš muž?/

17

Sar pes tumen dodžanľan, hoj pes šaj den te podphandel?

/Jak jste se o sterilizaci dozvěděla?/

18

Soske pes tumen diňan te podphandel? /Proč jste se dala operovat?/

19

Gejľan tumen korkori abo tumen vareko kerďa opre? Ko?

/Rozhodla jste se sama, nebo vás někdo přemlouval? Rozhodla jste se dobrovolně?/

20

Avľa tumare romňijenge te phenel pal e sterilizacija o doktoris abo vareko pal o viboris?

/Přišel za vašimi ženami kvůli sterilizaci nějaký doktor nebo někdo z výboru?/

21

So tumenge vakerenas pal ada? /Co vám o tom povídal?/

22

Kernas opre the le gadžijen? /Nabízeli operaci i gádžovkám?/

23

Phende tumenge, hoj pal e sterilizacija šaj nasvaľon?

/Řekli vám, že můžete po sterilizaci onemocnět?/

24

Phende tumenge, hoj chudena love? Keci?

/Řekli vám, že za to dostanete peníze? Kolik?/

25

Keci love chudňan? /Kolik peněz jste dostala?/

26

Keci pro vast u keci pre faktura? /Kolik na ruku a kolik na fakturu?/

27

So cindan vaše? /Co jste si za to koupila?/

28

Sar tumen vičinen? /Jak se jmenujete?/

29

Khatar san? Irinen calo atresis. /Odkud jste? Napište celou adresu./

Bičhaven koda ľil pro atresis: / Vyplněný dotazník pošlete na adresu:

Zbyněk ANDRŠ, mjr. Schramma 32, 160 00 Praha 6

Palikeras tumenge

Statistické vyhodnocení případů sexuální sterilizace romských žen v Čechách.

Dodatek ke „Zprávě o výzkumu problematiky sexuální sterilizace Romů v Československu“

Abstrakt

Statistické vyhodnocení souboru výpovědí 156 romských žen sterilizovaných v Čechách v letech 1967–1989 z lékařsko-právního hlediska. Metody sběru dat a druh dat. Seznam lokalit, kde ženy žijí, a počet zde zjištěných případů sterilizace. Analýza zaměřená na: počet případů sterilizace v jednotlivých letech, věk žen při sterilizaci, počet jejich dětí, zdravotní stav ženy a jejich dětí, (ne)spokojenost ženy s ukončením plodnosti, sterilizace se souhlasem / bez souhlasu ženy nebo manžela nebo bez výslovného souhlasu manžela, vnitřní a vnější důvody pro podstoupení sterilizace.

Klíčová slova

Československo; Čechy; Cikáni; Romové; sexuální sterilizace; lékařsko-právní aspekty; statistika; nežádoucí účinky; syndrom estrogenové deficience; 156 žen

Úvod

Zkoumali jsme soubor výpovědí 156 romských žen žijících v Čechách sterilizovaných v letech 1967–1989. Sběr dat probíhal v letech 1988–1989.

Metoda shromažďování údajů a jaký druh údajů jsme shromažďovali

Použili jsme stejnou metodu, která byla popsána ve statistickém vyhodnocení pro Slovensko, viz výše.

Seznam obcí

Seznam obcí, kde sterilizované ženy žily v době dotazování. Obce jsou uspořádány podle počtu případů sterilizace, které jsme tam zdokumentovali (sestupně).

Lokalita	Počet případů
České Budějovice	45
Cheb	33
Kladno	27
Sokolov	13
Ústí nad Labem	11
Rokycany	8
Vimperk	7
Náchod	3
Tanvald	2
Most	2
Kopřivnice	1
Praha	1
Strakonice	1
Stříbro	1

Kritéria pro vyhodnocení

Jsou prakticky stejná jako pro vyhodnocení dat pro Slovensko – viz výše.

Protože nejsou u všech případů vždy všechny okolnosti známy, uvádíme v závorce za jednotlivými kapitolami počet případů, kde nám byla případná eventualita známa a kde tedy mohlo být provedeno vyhodnocení. Toto číslo se při výpočtu považuje za 100 procent.

1 Počet případů sterilizace v jednotlivých letech (156 žen)

rok	počet	rok	počet
1967	1	1979	7
1968	-	1980	6
1969	1	1981	8
1970	-	1982	6
1971	-	1983	7
1972	-	1984	5
1973	3	1985	11
1974	-	1986	19
1975	3	1987	10
1976	4	1988	27
1977	3	1989	32
1978	3		
Celkem			156

Komentář

V období předchozích 22 let počet sterilizací roste pomalu, ale v posledních dvou letech (1988, 1989) došlo k náhlému zvýšení.

Během těchto dvou let bylo sterilizováno 38 % žen (2/5 z žen) z našeho souboru. Je evidentní vztah mezi zvýšením sociálního příspěvku v souvislosti se sterilizací z původních dvou tisíc na deset tisíc Kčs.

2 Věk žen v době sterilizace (142 žen)

Stejně jako u dat ze Slovenska byly romské ženy v českém vzorku rozděleny do tří kategorií podle věku (viz statistické vyhodnocení pro Slovensko):

skupina	věk	%
1	18–25	17
2	26–35	70,5
3	více než 35	12,5

Komentář

Přeje-li si mladá žena v Čechách podstoupit čistě antikoncepční sterilizaci, tedy bez jakékoli jiné lékařské indikace, musí mít před dosažením 35 let věku nejméně čtyři děti. V našem souboru 142 žen, u nichž známe věk, je jich ve věkové kategorii 18–35 let 87,5 %.

2.1 Závislost výše příspěvku (v tisících Kčs) na věku žen – průměrné částky (135 žen)

18–25 let	ø 2 300 Kčs
26–35 let	ø 3 000 Kčs
více než 35 let	ø 2 000 Kčs

Komentář

Ve srovnání se Slovenskem je výše sociálního příspěvku v Čechách podstatně nižší (maximálně 10 000 Kčs v Čechách oproti maximálně 25 000 Kčs na Slovensku). Ve skutečnosti však nedostala žádná z žen zapojených do výzkumného šetření v Čechách příspěvek vyšší než 6 000 Kčs. Přesto téměř jedna pětina žen uvádí, že byla motivována penězi (viz část 6.3). Výška poskytnuté částky je známa u 135 žen. Prozkoumejme výši částky a počet žen, které dostaly více než 2 000 Kčs v oněch dvou letech, kdy vyhláška dovoluje vyplatit maximum 10 000 Kčs:

7 žen	6 000 Kčs		
34 žen	5 000 Kčs	Celkem:	47 žen
3 ženy	4 000 Kčs		
3 ženy	3 000 Kčs		

To znamená, že 35 % žen v našem souboru dostalo více než 2 000 Kčs.

3 Počet dětí

3.1 Počet dětí v závislosti na věku ženy, nesplnění kritéria počtu dětí

věková skupina	bezdětné	1–3 děti	4 a více dětí	% celkem
18–25 let	0 %	11 %	5,8 %	16,8 %
26–35 let	1,5 %	21,2 %	47,4 %	70,1 %
více než 35 let	0 %	0,7 %	12,4 %	13,1 %
Celkem	1,5 %	33,9 %	65,6 %	100 %

Komentář

Z tabulky vyplývá, že v našem souboru z celkového počtu 137 žen 33,9 % sterilizovaných žen nesplňuje kritérium být matkou čtyř dětí před dosažením věku 35 let. Sterilizace mohla být samozřejmě v některých případech provedena na základě nějaké legitimní lékařské indikace, ale nesplnění kritéria počtu dětí je tak vysoké, že je třeba vzít v úvahu případné porušení zákona.

3.2 Závislost výše příspěvku na počtu dětí (142 žen)

Počet dětí	Průměrná výše příspěvku
0	5 500 Kčs
1–3	2 900 Kčs
4 a více	2 500 Kčs

Komentář

Je zajímavé, že výše příspěvku klesá s rostoucím počtem dětí, přestože by bylo možno očekávat opak. V analyzovaném souboru se objevily dva případy sterilizovaných bezdětných žen: první z nich dostala 5 000, druhá 6 000 Kčs. Je třeba zdůraznit, že ve skupině se čtyřmi a více dětmi se objevují i velké, více než desetičlenné rodiny.

4 Zdravotní stav ženy a dětí před operací, zdravotní stav ženy po operaci, psychický stav ženy po operaci, (ne)spokojenost s ukončením plodnosti

4.1 Zdravotní stav ženy a dětí před operací (136 žen)

zdravotní stav dobrý (subjektivní hodnocení ženy)	88,30 %
závažnější stížnosti	11,70 %

4.2 Zdravotní stav ženy po operaci (138 žen)

zdravotní stav beze změny nebo lepší (subjektivní hodnocení)	20,30 %
zdravotní stav horší	79,70 %

4.3 Psychický stav ženy po operaci (128 žen)

spokojenost	32 %
nespokojenost (lítost, výčitky)	68 %

Komentář k 4.2–4.3

Reference lékařské literatury o nežádoucích účincích sterilizace a možných komplikacích po zákroku jsou nejednoznačné. Mezi nejčastější stížnosti, které ženy nezávisle na sobě uvádějí, patří: bolest podbřišku, závratě, gynekologické záněty, poruchy menstruace, vypadávání vlasů, hubnutí. Celkový obraz je velice podobný tomu, který zjišťujeme u slovenských žen a který líčí Puchala (1989), když popisuje syndrom estrogenové deficiencie po tubární sterilizaci. Poměrně často je žena rovněž nespokojená, protože by chtěla mít další děti.

5 Sterilizace bez vědomí ženy, sterilizace bez vědomí manžela nebo bez jeho výslovného souhlasu

5.1 Sterilizace bez vědomí ženy (135 žen)

sterilizace s vědomím ženy	90,4 %
sterilizace bez vědomí ženy	9,6 %

5.2 Sterilizace bez vědomí manžela (132 žen)

sterilizace s vědomím manžela	69 %
sterilizace bez vědomí manžela	31 %

5.3 Sterilizace bez výslovného souhlasu manžela (131 žen)

sterilizace se souhlasem manžela	19,1 %
sterilizace bez souhlasu manžela	80,9 %

Komentář k 5.1–5.3

Přibližně každá desátá žena uvádí, že získala informaci o tom, že byla sterilizována, nebo si tuto skutečnost uvědomila, teprve po realizaci tohoto zákroku (v těchto případech byla sterilizace provedena v průběhu císařského řezu nebo interrupce).

V malém počtu případů získala žena o operaci informaci nebo zjistila stav věci náhodně po dlouhé době.

V některých případech možná lékař nemohl ženu informovat předem a jeho rozhodnutí o ukončení plodnosti může být odůvodněno nějakou lékařskou indikací.

Informování nebo souhlas manžela nejsou podle československého práva pro realizaci zákroku povinné. Téměř třetina manželů získala informace o sterilizaci až po operaci a jejich reakce byla v naprosté většině případů negativní. Pouze jedna pětina žen podstoupila sterilizaci s výslovným souhlasem manžela.

Do počtu sterilizací bez souhlasu manžela zahrnujeme i případy, kdy manžel nevyjádřil svůj názor.

6 Vnitřní a vnější důvody pro podstoupení sterilizace

Důvody pro podstoupení sterilizace lze rozdělit do dvou skupin. Existují vnitřní důvody, například když žena prostě nechce mít další děti (antikoncepce), nebo se bojí dalšího těhotenství z důvodu svého zdraví (důvod zdravotního stavu). Vnějšími důvody rozumíme takové případy, kdy žena uvedla finanční motivaci (chce získat „sociální příspěvek“), podlehla psychickému nátlaku, nebo se zákrokem souhlasila v důsledku nedostatku informací, protože neznala skutečné důsledky svého rozhodnutí, tj. nevratné ukončení plodnosti.

Důvod podstoupení sterilizace sdělilo 122 žen.

6.1	Nezákonný nátlak	10,6 %
6.2	Přemlouvání a agitace	68,8 %
6.3	Finanční motivace	17,2 %
6.4	Antikoncepce	13,9 %
6.5	Důvod zdravotního stavu a další důvody	10,6 %

Komentář k 6.1–6.5

Přibližně v jedné třetině případů najdeme sdružení motivů, nejčastěji eventualit 6.2 a 6.3 (přemlouvání a agitace, finanční motivace). Protiprávním donucováním rozumíme takové případy, kdy žena podstoupila sterilizaci po nátlaku, například veřejného činitele, který podstoupením sterilizace podmínil nějaký zákonný nárok nebo výhodu.

Naše otázka o důvodech sterilizace byla formulována pouze obecně, takže lze předpokládat, že počet žen, které jsou motivovány penězi, je ve skutečnosti mnohem vyšší, než je uvedeno. V počtu 17,2 % jsou zahrnuty jen ženy, které uvedly tento důvod spontánně a otevřeně, aniž se ohlížely na skutečnost, že přiznání tohoto důvodu je z morálního hlediska nestaví do příznivého světla. Pod bodem 6.5 jsou zahrnuty i takové případy, kdy motivaci neznáme, nebo kdy žena uvádí, že podstoupila sterilizaci, protože neznala skutečný charakter plánované operace.

Z angličtiny přeložil Ruben Pellar

Literatura

Puchala, M. 1989. Nepriaznivé následky podvazu vajcovodov na ženský organizmus. *Prakt. lék.* 69 (4): 138–140.